RAAD VOOR DEN LANDMAN, WEGENS DE INËNTING DER KINDERPOKJES,

DOOR

S. A. DE *MORAAZ*,

Med. Doctor te Sommelsdijk.

Derde druk, veel verbeterd, vermeerderd en VOOR ANDERE STANDEN *uitgebreid.*

AMSTERDAM
bij W. HOLTROP, 1794.

Ik heb het mijnen pligt gerekend voort te gaan de inënting te doen, en de zelve mijn' ſtudenten te leeraaren en aanteprijzen, alleen uit overtuiging van de groote voordeelen der zelve, en in die vleijende verwagting, dat ik hier mede, zelfs nog lang na mijnen doodt, meêr nut aan het menſchelijk geſlacht zou toebrengen, dan wanneer ik vijftig folianten geſchreven had.

W. VAN DOEVEREN.

VOORREDEN
AAN DE
IN- EN OP-GEZETENEN
VAN
OVER-FLAKKÉ
EN
GOEDE-REEDE.

Schoon mijn *raad wegens de inënting der kinderpokjes* aan den landman in het gemeen worde aangeboden, is die echter, uit eene naauwere betrekking, voor u, mijne waarde Landsgenooten, meêr bijzonder geſchikt; en gij behoeft de inleiding van het werkje zelve maar in te zien, om daarvan volkomen overtuigd te worden.

De nuttigheid en de geöorloofdheid van de inënting der Kinderpokjes, en haare zeer groote voordeelen boven deze ziekte, wanneer zij natuurlijk ontſtaat, zijn wel reeds lang voor mij, door verſcheidene beroemde zo wel

 God-

Godgeleerde als Geneeskundige mannen zonneklaar, uitvoerig en veelmaals aangetoond en beschreven, doch alle deze geschriften zijn voor u geslotene boeken gebleeven: of zij u te kostbaar, of te diepzinnig en te wijdloopig, of wel geheel onbekend waren, zal ik thans onbepaald laaten; dan dit hebbe ik onder u bevonden, dat toen ik u de leerreden van wijlen den beroemden Godgeleerden G. J. NAHUIJS over dit gewigtig onderwerp aanprees, veelen uwer daarin behaagen schepten, en lust kreegen, om deze zaak ernstiger en meêr van nabij te overweegen. Ik heb dies al gedagt, of niet wel de bekende hoogachting, welke gij den Kerkenleeraaren gewoon zijt te betoonen, deze leerreden eenen meêr gunstigen ingang bij u hebbe doen vinden: en wil dies ook beproeven, of het vertrouwen, welk gij in veele opzigten op mij stelt, niet mede te weeg zal brengen, dat gij dit werkje, zonder vooroordeel, uwer leezinge en uwes onderzoeks zult waardig keuren. Ik heb het getragt naar uwe bevattingen, en tegen uwe gewoone bedenkingen, geheellijk in te rigten; en alleen geschikt te maaken om u, langs een kort en gemakkelijk pad, in het vaste spoor van voldingende proeven, en redelijk onderzoek, te brengen op dien welbetredenen

weg,

weg, welken ons de beroemdſte mannen reeds voor lange gebaand hebben. (*) Ik handele hier over uwe gewigtigſte belangen, uw eigen welzijn, en dat van veelen, die u dierbaar zijn, op eene wijze, veel te eenvouwig, om voordeel, eer, of roem 'er door te be-
doe-

(*) Onder zo veele beroemde mannen blinken in dit opzigt bijzonder uit:

De Godgeleerde C. CHAIS, verdedigende proeve over de manier van 't mededeelen der Kinderpokjes door inënting, enz. in de Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen te *Haarlem*, I. Deel, 2de Stuk.

De Geneeskundige L. BICKER, vertoog der voornaamſte redenen, welken de ingezetenen van ons land, tot hier toe, van de inënting der kinderpokjes wederhouden, enz.

HET GENEES- EN HEELKUNDIG GEZELSCHAP TE ROTTERDAM. De inënting der Kinderpokjes in haare groote voordeelen aanwijzende, enz.

Deze drie Verhandelingen zijn zeer voortreffelijk, en bevatten zeer naauwkeurig alles, het geene door een menigte andere Schrijveren over dit onderwerp goed en wél gezegd is.

doelen; maar als alleen dienende tot voedende ſpijze voor min kundigen, welke voor meêr geoefenden ſmaakeloos zal zijn; en maar kort en beknopt, om uwen aandacht niet te verveelen; en om dat eene goede zaak meêr een voldoend betoog, dan wel omſlag van woorden vordert. Mogte nu mijn raad u zo behaagen, als ik wel van zijn gewigt overtuigd ben; dan zag ik mijne begeerte, om voor uliëden in alle gevallen nuttig te zijn, eenigzins vervuld.

Hier eindigde mijne voorreden voor de twee eerſte uitgaaven dezer verhandeling: niets heb ik daar bij te voegen, dan alleen, dat ik met een ſtreelend genoegen, zo uit bijzondere brieven, als uit algemeene nieuwspapieren, vernoomen hebbe, dat dit eenvouwig werkje niet alleen voor den landman, maar ook voor verſcheidenen uit andere ſtanden, gediend hebbe, om hunne oogen te openen, alle vooroordeelen afteleggen, en met het beste gevolg gebruik te maaken van eene konstbewerking, die zij voorheen zo lang verſmaad hadden. Ik hebbe dus

mij-

mijne eenigſte bedoeling, om het welzijn mijner evenmenſchen, en bijzonder mijner landgenooten, door mijn raad te bevorderen, in zo verre bereikt: dit heeft mij aangeſpoord, om deze derde uitgaave nog merkelijk te verbeteren, en wat meer voor kundiger ſtanden uit te breiden; zo echter, dat de verhandeling zelve voor den gemeenen man even eenvouwig en verſtaanbaar als voorheen blijve; hebbende ik al, wat meêr diepzinnig is, bij wijze van aantekeningen onder aan geplaatst. Nog bijzonder was in deze uitgaave mijn toeleg, om overtuigende te betoogen, dat tot nog toe geene voorbehoedmiddelen hoegenaamd, zo min als de verbeterde geneeswijze der natuurlijke pokjes van den Heer VAN DEN BOSCH, hoe groot een ophef van deze laatſte zijne Erven ook gemaakt hebben, in ſtaat zijn, om deeze wreede ziekte dermaate te beteugelen, dat zij de inënting onnut zoude maaken. De waarheid zal in dit geval, zo wel als in andere gevallen, eindelijk over de dwaaling en bedrog zegepraalen; en ik vertrouw vast, dat alle die gewaande ontdekkingen niets hinderen zullen aan de vervulling der voorzeg-

ging van den beroemden BICKER: dat 'er eenmaal een tijd zal koomen, waarin onze kinderen en onze naneeven, zonder die vooroordeelen geboren en opgevoed, zich zo algemeen, zo gereed en zo gerust zullen laten inënten, als men zich nu doet aderlaaten.

RAAD

RAAD

WEGENS DE

INËNTING

DER

KINDERPOKJES.

De Inënting der Kinderpokjes is in het Noorden van *Asië*, en bijzonder in *Circassie*, [van waar zij waarschijnlijk oorspronkelijk is,] voor onheugelijke tijden in vast gebruik geweest. (1) Zij werdt door eene *Thessalische* vrouw, die langen tijd in *Circassie* deze konst geoefend hadt, in het jaar 1673 naar *Constantinopolen* overgebragt, (2) en met zo een' goeden uitslag door haar verrigt, dat zij 'er in het jaar 1713, reeds zes duizend hadt ingeeënt, zonder een éénigen te verliezen. (3) Uit deze hoofdstad van *Turkijen* werdt zij, in 't jaar 1721, door *Mila-*

(1) LA MOTTRAY's reizen, in 't fransch, II. Deel, bl. 98, 99.

(2) TISSOT, de inënting der Kinderpokjes gebillijkt, uit 't fransch vertaald door M. SCHOUTEN, bl. 43.

(3) A. LE DUC, Dissert. de Bysantina variolarum insitione. Lugd. Bat. 1722. pag. 87, 111, 112.

lady MONTAGUE naar *Londen* overgevoerd; voorts door gantsch *Engeland*, *Schot-* en *Ierland* verſpreid; (4) en, ſchoon deze konstbewerking reeds, in 't jaar 1709, aan den grooten BOERHAAVE zeker en veilig toeſcheen, is zij echter niet voor 't jaar 1748, ook in ons Vaderland, eerst te Amſterdam, en vervolgens hier en ginds door onze *vereenigde Provinciën* met eenen allergewenschten uitſlag verrigt; (5) doch onder u nimmer geoefend, voor dat ik, in April van 't jaar 1784, aan de drie Kinderen van *den Wel-Eerw. Heer* FR. SIEVERTS, *toenmaals Predikant te Herkingen*, mijne eerſte inënting in 't werk ſtelde; zijnde vóór dien tijd de meesten uwer onkundig, dat 'er zulk eene konstöefening in de wereld was: dan zedert ik onder u, zo in dit *Eiland* OVER-FLAKKÉ als GOE-

DE-

(4) GENEES- EN HEELKUNDIG GEZELSCHAP *te Rotterdam*, van bl. 46 tot 72.

(5) HET ZELVE, van bl. 77 tot 82. en Voorreden, bl. XVI.

CHAIS tweede druk, bl. 179; en

W. VAN DOEVEREN brief aan E. SANDIFORT, over den gelukkigen uitſlag van de inënting der Kinderpokjes, te *Groningen*. Vervolgens heeft die beroemde Hoogleeraar, op 's Lands Hoogeſchool te *Leiden* zijnde, nog eene talrijke menigte, waar onder de aanzienlijkſten zo binnen als buiten 's Lands, en zelfs de drie Vorstelijke Orangeſpruiten, zich bevonden, niet minder gelukkig ingeënt: dan zijne vroegtijdige dood, waar over de Geneeskonst nog treurt, heeft ons het juist getal en bericht daarvan doen misſen.

DE-REEDE, reeds *drieëndertig kinderen*, (*) waaronder 'er waren van maar veertien weeken oud, met eenen allergewenschten uitſlag hebbe ingeënt, (†) is dit *Hemel-geſchenk* zo haast aan uliedeu niet bekend geworden, of de helſche laster, met leugens gewapend, en met onbeſchaamdheid geharnast, is 'er verwoed op aangevallen, en de valschſte verdigtſelen werden uitgeſtrooid, om hetzelve te keer te gaan.

Daar nu de Opperzegenaar ons zulk een heilzaam middel zo liefderijk ſchenkt; daar zijn Goddelijke bijſtand mijne pogingen zo gunſtig gezegend, en zijne aanbiddelijke Voorzienigheid mij, ter bewaaringe en herſtellinge uwer onſchatbaare gezondheid, zedert een' geruimen tijd, onder u geplaatst heeft; moest ik mijn geweeten prangen, en aan een ſchande-

(*) Dit getal zou nog merkelijk vermeerderd zijn geworden, indien hier ſedert de Kinderpokjes geheerscht hadden; want zo ras, in 't jaar 1791, hier een Jongeling van elders beſmet raakte en allerelendigst aan zaamenvloeiende pokjes ſtierf, zonder dat iemand, zo als naderhand bleek, 'er door beſmet raakte, baarde dit zulk een vrees, dat men aanſtonds zijn toevlucht tot de inënting nam; zodat ik binnen korten tijd wederom *twaalf kinderen*, met geen minder gunſtigen uitſlag als de voorigen, hebbe ingeënt.

(†) Ten zij men hiervan wilde uitzonderen een kind van zes en een half jaar, welk vijf weeken *na*, doch niet *door*, de inënting ſtierf aan de gevolgen van de Engelſche ziekte, waaraan het van zijne vroegſte jeugd af een elendeling geweest was.

delijk pligts-verzuim mij ſchuldig maaken, indien ik u ongewaarſchuwd en ongewapend liet tegen de aanvallen van hun, die, of uit onkunde, of uit verkeerdere beginzelen, hetzij afgunst of eigenbaat, u zoeken afteſchrikken van het heilzaamſte hulpmiddel, dat de Geneeskonst oplevert, en waar van met allen regt gezegd mag worden, dat 'er eene *ziekte*, onder Gods gewoonen zegen, in een *geneesmiddel* door veranderd wordt. Dit te betoogen, en hiervan op een korte en eenvouwige wijze ulieden te overtuigen, is mijn eenig oogmerk. Om hierin nu best te ſlaagen, zal ik voor min vatbaare meêr verſtaanbaar zoeken te blijven, door al dat geen, wat maar eenigzins den draad mijner redeneering zou kunnen hinderen of afbreeken, uit de Verhandeling weg te laaten, en liever bij wijze van aantekeningen onder aan de bladzijden te plaatſen: insgelijks zal ik om dezelve reden niets melden van eenige merkwaardige bijzonderheden, die in de oefening der inënting mij zijn voorgekomen: liever ſpaare ik deze voor mijne konstgenooten tot nadere gelegenheid.

Mijne Verhandeling dan zal alleen ingerigt wezen, om uit de gezonde reden, en dagelijkſche ondervinding, de uitſtekende voordeelen van de inënting der Kinderpokjes, door vergelijking derzelven met de natuurlijk ontſtaane Kinderziekte, aantewijzen en te betoogen; en hiermede alleen zoude ik kunnen volſtaan, om ulieden van haare nuttigheid en geöorloofdheid volkomen te overtuigen; zo niet reeds eenige vooroordeelen en bedenkingen bij u plaats

plaats hadden: dan ook deze zal ik tragten uit den weg te ruimen.

De orde nu zou wel vorderen, dat dit mijn onderwerp eerst door redeneering betoogd, en daarna door ondervinding geſtaafd, wierdt; dan ik heb geöordeeld uwen aandagt beter te zullen trekken, als ik deze orde omkeerde; en u vooraf onder 't oog bragt die verſchrikkelijke ſlagtingen, welke de natuurlijke Kinderpokjes, zo dikwerf, hier en elders hebben aangerigt; en daar tegen overſtelde den zo ongemeen gelukkigen uitſlag, waarmede de inenting, door alle tijden en in alle wereld-deelen, is bekroond geworden. Al wat ik u hieromtrend zal mededeelen, ſteunt op gezag der beste en geloofwaardigſte Schrijveren.

Schoon men gemeenlijk op zijn minst één van de zeven, die door de natuurlijke Kinderpokjes worden aangetast, rekene te ſterven; op zijn minst zeg ik, nadien de Engelſche Geneesheer JURIN, de lijsten der dooden zedert tweeënveertig jaaren nagaande, bevonden heeft, dat 'er twee van de elf geſtorven waren; (6) de ſlagting echter is dikwerf vrij grooter geweest: in *Zweeden* waren van driehonderd kinderen, door deze ziekte aangetast, tweehonderd en zeventig geſtorven. (7) In 't jaar 1713 werden de Kinderpokjes aan de *Kaap de Goede Hoop*, daar zij nimmer te vooren geweest waren, zeer gevallig overgebragt met het waschgoed der

(6) CHAIS, bl. 161.

(7) N. ROSEN VAN ROSENSTEIN, over de ziekten der Kinderen, vertaald door E. SANDIFORT, bl. 292.

der vlootelingen, die, op hunne reis derwaarts, gepokt hadden; doch, bij hunne aankomst, reeds volkomen herſteld waren: de ſlagting, die zij daar aanrigtten, was allerverſchrikkelijkst, vijf, zes, en meêr ſtierven 'er in één huisgezin der burgeren, zo dat men geene oppasſers meêr bij de zieken bekomen konde; en de meeste lijken, door gebrek aan planken, maar zonder kisten begraaven wierden: de *Hottentotten* ſtierven bij honderden gelijk, en lagen overal op de wegen, als verſlagenen: die van hun nog overbleeven, vloekten op de *Hollanders*, welke zij meenden dat hun betoverd hadden; en vlugtten, met hun vee en goed, landwaards in, om van deze booze ziekte bevrijd te blijven. (8) In 't jaar 1755 rukten zij, op denzelven *Uithoek van* AFRICA, duizend *Europeaanen*, en ruim zo veel ſlaaven, weg: en in 't jaar 1767 waren aldaar in November van de dertien honderd één en zeventig reeds vier honderd agttien, dat is, omtrend één van de drie, door de Kinderpokjes vernield, ſchoon op dien tijd de beſmetting zelfs nog eenen ſterken voortgang hadt. In het Hospitaal der Kinderziekte te *Londen* zijn, van den jaare 1746 tot 1765, van de zevenduizend agt honderd en negentien lijders, negentien honderd en zes-en-zestig, dat is, omtrend één van de vier, omgekomen. (*) In 't jaar 1756 deedt de Kin-

(8) F. VALENTIJN, beſchrijving van de *Oost-Indien*, Vde Deel, II. Stuk, over de *Kaap de Goede Hoop*, bl. 51.

(*) Nog is opmerkelijk, dat in dit zelve Hospitaal, en in die zelve jaaren van de vierduizend tweehonderd en

Kinderziekte te *Koppenhagen* elf honderd en zeventien inwooners ſneuvelen: en in 't jaar 1770 te *Napels* zestien duizend menſchen. (9) In 't jaar 1785 zijn, zedert de maand Junij tot November, in de ſtad *Conſtantinopolen*, en derzelver omtrek, meêr dan honderd duizend kinderen door deze verwoestende plaag weggerukt. (10) In *Bastjan*, één der *Molukkiſche* koningrijken, waren zij, in 't jaar 1706 en 1707, zo kwaadaartig, dat van de twaalfduizend inwooners pas twee duizend overbleeven. (11) In *China* zijn ze zo doodelijk, dat, als de *Chineeſen* gevraagd worden, hoe veele kinderen zij hebben, zij dan alleen maar opnoemen die geenen, welke deze ziekte hebben doorgeſtaan. (12) Wie verwondert zich dan, dat deze ziekte, volgens den Heer MAITLAND, een tiende deel van het menschdom boven het jaar oud wegneemt? (13) En herdenkt eindelijk maar zelve eens, welk een treurig gelaat zij in de jaaren 1772 en 1773 over de-

en elf ingeënte perzoonen maar zestien, dat is, omtrend één van de tweehonderd drie- en zestig geſtorven zijn. Zie W. FORSTEN VERSCHUIR, verh. over de inënting der Kinderpokjes, bl. 115.

(9) TISSOT's en BICKER's raadgev. bl. 570, in de nooten.

(10) UTRECHTSCHE COURANT van 19 December, en HISTORISCHE van 20 December 1785.

(11) Zie Hedend. Historie of Tegenw. Staat van alle Volkeren bij *Tirion*, I. Deel bl. 596.

(12) De zelve V. Deel, bl. 96.

(13) CHAIS, bl. 160. in de nooten.

deze geheele landſtreek verſpreidde, toen zij die vreeslijke ſlagting in de meeste dorpen van dit *Eiland Over-Flakké*, doch bijzonder in dat van *Goede-Reede*, (alwaar men rekent, dat van de vier wel één aan deze ziekte geſtorven is,) onder u hebbe aangerigt! Hoe menig een betreurt nog zijn dierbaar kroost en zijne naastbeſtaanden, op dien tijd hem zo ſmertelijk ontrukt? Overweegt nu nog boven dit alles eens de ondraagelijke ſmerten en benaauwdheden, die in de natuurlijke Kinderpokjes, dikwijls weeken lang, zo onder als na dezelve, van de lijders moeten worden doorgeſtaan, en zij, die dit worſtelperk met behoud van hun leeven al eens ten einde brengen, hoe droevig mismaakt en geſchonden zien zij 'er niet veeltijds uit? Hoe menigmaalen blijven zij niet, geduurende hun ganſche leeven, elendige en kwijnende gebreken overhouden? De beroemde Heer TRALLES (14) heeft 'er uit verſcheidene Schrijveren een gansch zwart register van opgeteld: en bij A. PETIT (15) vindt men het volgende verhaal: van vijftien honderd perſoonen, die in eene kleine ſtad van *Provence* door de Kinderziekte werden aangetast, waren 'er twee honderd en vijftig, dus van de zes één, geſtorven; dertig anderen waren door in- en uitwendige verzweeringen, zijnde gevolgen der Kinderpokjes, daarna nog omgekoomen; vier hadden 'er

(14) Vexatisſimum, nostra ætate, de inſit. variol. vel admitt. vel repud. argumentum, &c. pag. 155 & ſeq.

(15) Second Rapport ſur l'inoculation, p. 31.

'er één hunner oogen bij verlooren; twee waren mank geworden; één doof; vier hadden 'er traanende oogen, en één had 'er een traanfistel uit overgehouden: nog waren 'er meêr dan twintig zeer gefchonden uit gebleeven. Eén of beide de oogen te verliezen, is een geval, dat na de natuurlijke Kinderpokjes ook in ons land niet zeer vreemd of zeldzaam is: een allertreurigst voorbeeld leverde, in 't jaar 1784, een huisgezin te *Amfterdam* daar van op: van de agt kinderen, die in hetzelve door de Kinderpokjes werden aangetast, behieldt 'er niet meêr dan maar een éénige het leeven, doch met verlies van beide de oogen. (*) Te *Nantes* werdt een meisje gevonden, welker tong tot eene verrotting was overgegaan, 't welk een gevolg was der Kinderpokjes; doch na de twee eerfte jaaren ftom geweest te zijn, kreeg zij haare fpraak wederom. (16) De Heer BICKER behandelde een Jongetje van 8 jaaren, 't welk uit de kinderziekte ftom, lam en verftandeloos gekomen is; ook nog een ander meisje, welker beide oogen hij heeft zien uitzweeren. (17) CAMPER heeft ook drie kinderen behandeld, waarvan het eene alleen ftom; de

(*) Dit fmertelijk geval is mij door een zeer geloofwaardig vriend medegedeeld, die zelve den treurigen brief, waar in de dood van het laatfte kind bekend gemaakt werdt, niet zonder traanen gelezen heeft.

(16) *Gazette de France*, van den 16 December 1763.

(17) *Vertoog over de redenen, waarom de inënting in ons land niet algemeener wordt?* bl. 108. in de noot.

de andere beide ſtom en aan ééne zijde geheel lam wierden, niet tegenſtaande de pokken onderſcheiden en van een goed ſoort waren. (18)

Hoe gemakkelijk integendeel loopt deze ziekte, door inënting medegedeeld zijnde, niet bijna altoos af? Het is maar zeldzaam, dat iemand het niet op de been houdt; en buiten ſtaat is, om des noods, zelfs, zijn gewoon werk te verrigten; en indien hem dit al belet wordt, duurt het doorgaans maar weinig langer dan één of twee dagen, en van de droevige gevolgen, zo even gemeld, zijn na de inenting mij geene voorbeelden bekend.

Letten wij nu verder op den gelukkigen uitſlag zelven, dien de inënting door alle tijden heên van haaren eerſten oorſpronk af gehad heeft; dan is deze uit dien hoofde niet minder voordeelig, en altoos veel veiliger, geweest. In het zuidelijke gedeelte der Provincie *Wallis* was zij reeds, zedert onheuglijke tijden, in een algemeen gebruik, en men wist in dien ganſchen landſtreek niet meêr dan één enkel voorbeeld van een vrouwsperzoon, die 'er aan ſtierf, en nog wel door eigene onvoorzigtigheid, als hebbende de ſtof genomen uit pokjes van het kwaadaartigſte zoort, (*) en van iemand, die

(18) *Aanmerkingen over de inëntinge der kinderziekte, met waarneemingen bevestigd.* bl. 21.

(*) Schoon eene welbeproefde ondervinding de inënters geleerd hebbe, dat het in de uitkomst geen verſchil maakt, of de pokſtof van goedaartige, dan van kwaadaartige, pokken genomen werdt; zo zoude ik echter, voorzigtigheids-

die op het uiterfte lag: ook hadt men daar nooit gehoord, dat iemand, die deze ziekte door de inenting gekregen hadt, voor de tweedemaal 'er door was aangetast. (19) Te *Para*, eene ftad in *Brafilien*, ftierven alle de *Indiaanen*, die door de Kinderziekte werden aangetast; doch een zendeling, zijnde een *Karmeliter Monnik*, hadt reeds de helft zijner *Indiaanen* verlooren; hij entte de nog overigen in, en 'er ftierf geen een éénige van. Een ander zendeling aan de zwarte rivier volgde zijn voorbeeld met denzelven gewenschten uitflag. (20) *Doctor* JURIN getuigt, dat 'er van de negen honderd, die hij in *Engeland* hadt ingeënt, niet één geftorven was. (21) De Heer CHAIS verzekert, dat *Doctor* RANBY aan meêr dan duizend perzoonen de inënting verrigt heeft, zonder dat 'er één van gefneuveld zij. (22) Tien duizend werden in *Conftantinopolen* op éénmaal ingeënt, en zijn 'er ook alle van opgekomen. (23) Zedert dat de *nieuwe* SUTTONIAANSCHE *wijze van inënting* door den Heer DIMSDALE is gemeen gemaakt, fterft 'er, volgens het getuigenis der Koninglijke Geneesheeren en Heelmeesters in *Engeland*, van de duizend ingeënten nau-

heidshalve, de pokftof van het beste zoort altoos de voorkeur geeven.

(19) CHAIS, bl. 135. in de nooten.

(20) CHAIS, bl. 165, 172.

(21) DEENSCHE MERCURIUS van Julij 1753. bl. 154.

(22) Zijne Verhand. bl. 166.

(23) Uitgezogte Verhand. bij HOUTTUIN, bl. 301.

nauwelijks één. De *Baron* DIMSDALE hadt, volgens getuigenis van den Heer INGENHOUSZ, in 't jaar 1769, tusfchen de vier- en vijf-duizend perzoonen toen reeds ingeënt, zonder daardoor aan een éénigen den dood veroorzaakt te hebben. De SUTTONIAANEN hadden 'er in dienzelfden tijd reeds zeventig duizend ingeënt, waarvan maar twintig geftorven waren. Nog verder gaat, het geen de Heer LEUTHNER, in de voorreden voor een uittrekzel van 't werk van den Heer DIMSDALE, in 't Hoogduitsch door hem uitgegeeven, met geloofwaardige getuigen bevestigt, dat naamelijk van de honderd en zeven duizend zes honderd en vierentwintig ingeënten flegts drieëntwintig, dat is, maar één van de vier duizend zes honderd negenenzeventig geftorven zijn. (24)

Deze voorbeelden, uit de ondervinding bijgebragt, oordeele ik genoegzaam om ulieden van het groote nut en voordeel der inënting te overtuigen; zij toch, die door de kragt dezer voorbeelden niet getroffen worden, maar nog gunftiger uitflag verlangen, zullen zo lang moeten wagten, tot dat de inënting de onfterflijkheid aanbrenge. (*) Ondertusfchen

(24) TISSOT's en BICKER's raadgev. bl. 575, 576. En de goede uitflag, dien de inënting in de vier waerelddeelen gehad heeft, werdt reeds in 't jaar 1757 door het Genees- en Heelkundig Gezelfchap te Rottérdam befchreeven.

(*) Kan iemand wel een maand lang voor het leeven van het gezondfte mensch inftaan? Indien nu de inënting dit vermogen bezat, zou men deze dan niet, om den gewisfen dood voor te komen, maandelijks op nieuws doen ver-

ſchen zal ik de nuttigheid en geoorloofdheid uit de reden zelve gaan betoogen: (*) dan vooraf zal ik ulie-

verrigten? Uit *eene tienjaarige ſterflijst, gevoegd bij een bericht wegens de langduurige droogte, en daarop gevolgde Epidemiſche Galkoortſen van 't jaar* 1779, *aan de* NATUUR- EN GENEESKUNDIGE CORRESPONDENTIE *in 's Hage door mij medegedeeld*, (†) blijkt immers, dat te *Sommelsdijk* van de zestien honderd inwooners, in die tien jaaren door een gerekend, jaarlijks ruim zestig geſtorven zijn, dat is dus, maandelijks, van de zestien honderd, vijf: of, van de driehonderd en twintig, één: daar nu van de driehonderd en twintig, volgens den gewoonen loop der natuur, door andere oorzaaken, hier maandelijks één ſterve; kan men dan, wanneer een gelijk getal van driehonderd en twintig wierdt ingeënt en 'er ook één ſtierve, wel eenige ſchuld op de inënting leggen? — Het hier betoogde, zal ik door de zeer gewigtige ondervinding van den zo beroemden Geneesheer BICKER ſtaaven: „ Daar ontbrak (zegt hij) voorleden „ jaar weinig aan, of ik had uit zodanige oorzaak een „ zeer ongelukkig geval gehad: Mijn zwager en zijn „ vrouw, te *Middelburg* woonende, wilden, hier zijnde, twee kinderen door mij doen inënten; dan nog te „ huis nodig zijnde, ſtelden zij zulks nog uit; en ziet „ drie dagen na hun vertrek ſterft één kind zeer onverwagt en zonder kennelijk ziek geweest te zijn: had ik „ het nu ingeënt, zouden niet de meeſten deszelfs dood „ daaraan toegeſchreeven hebben?" Zie Voorgem. Vertoog bl. 127. noot a.

(*) Ik zal de geoorloofdheid der inënting naar deze geluk-

(†) I Deel 2de Stuk, bl. 236.

ulieden een denkbeeld tragten te geeven; hoe ieder mensch, zo lang hij nog niet gepokt hebbe, eene

lukkige uitkomst alleen niet goedkeuren; maar ook de reden daar voor doen pleiten; opdat op deze konstöefening niet langer toepasselijk gemaakt werde de zeer onchristelijke wensch bij den Latijnschen Dichter OVIDIUS, waarmede zekere naamlooze Schrijver, zich J. R. E. noemende, zijne nadere overweeging omtrend de Leerreden over dit onderwerp, van wijlen den zo beroemden NAHUYS, besluit en eindigt.

Exitus acta probat. Careat successibus opto,
Quisquis ab eventu facta notanda putat.

dat is:

Keurt de uitslag daden recht! 'k wensch elk een' tegenspoed,
Die meent, dat men de daên naar de uitkomst keuren moet.

Een wensch, die mijns bedunkens beter voegt in de schriften van dien Heidenschen Dichter, dan dat hij uit de pen vloeije van een Christen Schrijver: maar mogelijk heeft J. R. E. nergens in Gods woord, waarop hij anders zijn gansch werkje schijnt te willen laten rusten, soortgelijken wensch kunnen vinden, en daarom de geschriften van dezen Heidenschen Dichter willen raadpleegen! en dit wordt nog meêr waarschijnlijk, omdat hij, op bladz. 67, 'er anders niet zeer voor schijnt te zijn, dat Christenen eene uitvinding der Heidenen overneemen, noemende daar de inënting *een ongewoon en gevaarlijk middel, door Heidenen uitgevonden en ingevoerd.* Dan het is 'er zo verre van daan, dat hier uit iets nadeeligs tegen

eene zekere *voorgeſchiktheid* (*) behoudt, welke met het pokſmet, dat van buiten inkomt, moet ſaamen wer-

gen de inenting te beſluiten is, dat men veeleêr zich behoort te verwonderen over een zo verſtandig en heilzaam beſluit dier Heidenſche volkeren; dewijl hunne natuurlijke kennis hier omtrend verre overtroffen heeft alle Weetenſchappen der beſchaafde volkeren.

(*) Het geen ik, in mijne twee voorige uitgaaven, mij ſchikkende naar de vatbaarheid van den landman, *pokſtoffe*, in onderſcheiding van *pokſmet* noemde, dit zelfde heb ik hier, om aan Geneeskundigen minder aanſtoot te geeven, *voorgeſchiktheid* genaamd; want offchoon zommige hedendaagſche Geneesheeren dit gevoelen als *oud en verſleeten* afkeuren, en het pokſmet alleen als eenige oorzaak der Kinderpokjes willen beſchouwd hebben; zo blijve ik echter in dit geval zó lang de oudheid boven het *moderne* verkiezen en in mijne denkwijze volharden, tot dat men mij voldoende weet te beantwoorden, wat anders de reden is, dat ook niet het pokſmet, even gelijk ſchurft of venusſmet, zo menigmaalen, als het door natuur of konst wordt medegedeeld, zijn beſmettend vermogen op onze lichaamen uitoeffent en niet telkens Kinderpokjes voortbrengt? Dan waarin deze voorgeſchiktheid beſtaat of geleegen is, wordt zeer verſchillende over gedagt en is niet wel met eenige zekerheid te bepaalen; ſchoon mij meest behaagt het gevoelen van hun, die meenen, dat alle onze vochten, zo lang men nog niet gepokt heeft, in zich bevatten zekere deeltjes, welke zij het voeder van het pokſmet noemen en van dien aart meenen te zijn, dat ze zich veel ligter dan de andere deelen van ons lichaam door het pokſmet laten aanſteken of beſmetten, en vervolgens den

werken, om de Kinderpokjes voort te brengen: Men krijgt zodanig eene voorgeſchiktheid, terwijl men

aart en de natuur van het pokſmet zo geheel aanneemen, dat zij zelve beſmetzel worden, waardoor dan de overige deelen, die minder voor beſmetting vatbaar waren, eindelijk ook worden aangeſtoken: zo dat dit zogenaamd voeder in veele opzichten niet ongelijk ſchijnt aan tondel of zwam, welk ook gemakkelijker vuur vattende dan hout, door een enkel vonkje vuurs aangeſtoken, zelfs in vuur veranderd en bekwaam wordt, om vervolgens hout of andere lichaamen, die zo ligt geen vuur vatten, in brand te ſteeken: Voorts willen zij, dat alleen van de hoeveelheid van dit voeder de hoedanigheid en veelheid der Kinderpokjes afhangen, en dat die geenen, welken dit voeder niet bij zich hebben, of bij wien het, door deze ziekte eenmaal doorgeſtaan te hebben, geheel verteerd is, zo min meêr Kinderpokjes zullen krijgen, als dat geheel uitgebrande tondel op nieuws vuur kan vatten: Men zou hier nog kunnen bijvoegen, dat mogelijk ook wel dit voeder op zommige tijden wegens verborgene oorzaaken, even gelijk tondel, vogtig zijnde, geen vuur vat, voor het ſmet ontvatbaar gemaakt wordt, en dit zou een reden kunnen zijn, waarom iemand in vroegere beſmettingtijden vrij blijft en bij een volgende beſmet raakt. De tegenwerpingen, die men tegens dit gevoelen inbrengt, en hoe ſommigen op een *gisting* gedagt hebben, vindt men breedvoerig opgegeeven en wederlegd in mijne door het ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP bekroonde prijsverhandeling op de vraag: *Wat is de reden, dat de Kinderpokjes, op bijzondere tijden en plaatſen, ſomtijds onverwagt zich openbaren, en zeer geweldig woeden, terwijl anderen, zelfs in de nabuurſchap, daarvan op den zelfden tijd geheel be-*

men nog binnen de baarmoeder (*) is, mogelijk wel bij onze eerste vorming; en men behoudt ze zo lang, tot dat eene natuurlijke of konstige besmetting, door de Kinderpokjes te verwekken, ze ons afneemt, terwijl eenige weinigen, die geduurende hun leeftijd van de Kinderpokjes vrij blijven, (†) ze tot hun dood toe behouden: Maar is deze voorgeschiktheid door natuur of konst eenmaal geheel weggenomen, dan zal naderhand nooit eenig poksmet deze ziekte bij zo iemand kunnen voortbrengen; al verkeerde hij onder duizend besmette perzoonen, of al wierdt hij nog zo dikwils ingeënt; want het poksmet alleen kan zonder deze voorgeschiktheid even zo min Kinderpokjes doen voortkomen, als dat zonder volbloedigheid een heete beroerte kan ontstaan. Waaruit dan blijkt, dat,

bevrijd zijn? Hangt zulks af van eene bijzondere gesteldheid in den dampkring; van de hoedanigheid der steden of plaatsen; van het voedsel, of andere oorzaken? Zijn 'er ook voorbehoedende middelen ten dien opzichte te bedenken? Zie XV. Deel, van bl. 378. tot bl. 391.

(*) 'Er zijn verscheide voorbeelden, dat de vrucht in de baarmoeder, terwijl de moeder daarvan vrij bleef, gepokt hebbe. JOSUA VAN IPEREN heeft wegens zijn eige kind een waarneming hiervan aan de HAARLEMSCHE MAATSCHAPPIJ medegedeeld. Zie XII. Deel, bl. 6 en 7 der berichten.

(†) Zommigen willen dat vijf van de honderd, en anderen, dat nauwlijks één van de duizend van de Kinderziekte vrij blijft. Zie TISSOT's en BICKER's raadgev. bl. 568.

dat, dewijl door de inënting op een zeer gemakkelijke en veilige wijze de voorfchikkende oorzaak (*caufa proöegumena*), zonder welker medewerking nooit de Kinderziekte kan ontftaan, wordt weggenomen, het 'er dus zeer verre van daan is, dat de inënting eene ziekte zou aanbrengen, daar geen ziekftoffe is. Wie nu zou fchroomen zich te doen aderlaaten, als men vreest eene beroerte te zullen krijgen? Wie weigert een braak- of purgeer-middel inteneemen, als men voor eene gal- of rotkoorts bedugt is? Wie laat niet zijne kinderen, ten tijde van het doorbreeken der eerfte tanden, indien die den kevel niet doorbooren kunnen, ter voorkominge van ftuipen, infnijdingen doen? Hoe rasch zelfs is men niet op de been, om kinderen, zo zij niet fchielijk genoeg zuigen, of niet fpoedig genoeg fpreeken kunnen, van de tongriem te doen fnijden? Ondertusfchen zijn 'er voorbeelden genoeg voor handen, die ons leeren, dat zowel het één als het ander dikwijls van doodelijke gevolgen geweest is: en mag men dan, wanneer deze fel verwoestende plaag ons dreigt, niet op een beproefd behoedmiddel bedagt zijn? Een behoedmiddel, welk de reden voorzeker niet minder, dan de ondervinding, ons zo fterk aanprijst; wanneer zij die nadeelige omftandigheden, welken het afwagten der natuurlijke Kinderpokjes zo zeer verzwaaren, ons voordraagt in tegenoverftelling dier groote voordeelen, welken aan de inënting verknogt, en hierin voornaamelijk gelegen zijn: als

Vooreerst, dat de natuurlijke Kinderpokjes den mensch dikwijls op het alleronverwagtst overvallen,

zo-

zodat niet zeldzaam de allerkundigfte Geneesheer, door haare dubbelzinnige, en met andere ziekten overeenkomftige, kentekenen, 'er in bedrogen worde; wanneer hij die, niet zonder groot nadeel van den lijder, voor eene gansch andere ziekte befchouwt en behandelt. —— Ent men integendeel de Kinderpokjes in, men weet genoegzaam den juisten dag te bepaalen, op welken zij zullen uitbotten; en dus kan men niet alleen van 't begin af eene gepaste geneeswijze in 't werk ftellen; maar zelfs eene gefchikte voorbereiding laten voorafgaan.

Ten tweede, zullen de natuurlijke Kinderpokjes zomtijds den mensch aantasten op eenen zeer ongelegenen tijd of ongefchikte plaats; bij voorbeeld, op reis, zodat zo iemand, behalven het gemis van alle gemak en oppasfing, die hij in zijn eigen huis en onder het opzigt van zijne naastbeftaanden, kon genoten hebben, zomtijds geheel verftoken zij van eenen bekwaamen Geneesheer; althans zekerlijk van zodanig éénen, van wiens kundigheid hij zich verzekerd houdt, en aan wien, uit vorige ondervinding, zijne bijzondere lighaams-gefteldheid best bekend is. — Dit alles kan men bij de inenting voorkomen, door gevoegelijker tijd en plaats te verkiezen.

Ten derde, openbaaren zich de natuurlijke Kinderpokjes dikwijls in een allerongunftigst Jaarfaizoen, welk te koud, of te heet, te droog of te vogtig is. —— Bij de inënting integendeel verkiest men zodanig een Jaargetij, welk gemaatigd,

en

en voor de inënting best geſchikt is; zo als bij voorbeeld de Lente (*) geoordeeld wordt.

Ten vierde, krijgt men de natuurlijke Kinderpokjes niet zelden op zulk eenen tijd, wanneer 'er een allerkwaadaartigst ſoort van pokken regeert. — De inënting daarentegen ſtelt men nooit in het werk, dan ten tijde, op welken 'er geene Kinderpokjes regeeren, of dat zij zeer goedaartig zijn, en niet dan als in den beginne of op het einde der beſmetting; zijnde dit de twee tijdperken, waarin men waargenomen heeft, dat hun venijn minder gevaarlijk zij. (†)

Ten

(*) De meeste inënters houden ook den Herfst voor de inënting zeer geſchikt; doch ik zoude hier te land, wegens de dan heerſchende najaars-koortſen, dit ſaizoen zo zeer niet verkiezen; maar liever daar voor den Winter, wanneer die niet te ſtreng is, in plaats ſtellen. De Baron DIMSDALE entte in 't begin van het jaar 1768 driehonderd perzonen te gelijk in, die allen zeer gelukkig herſtelden, niet tegenſtaande de koude vrij ſtreng, en de Thermometer van FAHRENHEIT zomtijds op 15 graaden gedaald was. Zie W. FORSTEN VERSCHUIR, gemelde Verh. bl. 64.

(†) Het is te bejammeren, dat men om de dwaaze vooroordeelen van anderen, bijna altoos verpligt is, de inënting zo lang uitteſtellen, tot dat de beſmetting in een plaats daar is; nadien het veel veiliger is, deze konstbewerking te verrigten op zulke tijden, waarin geene natuurlijke pokjes heerſchen. Vooreerst, omdat men dan voor geen bijkomende natuurlijke beſmetting te vreezen heeft;

Ten vijfde, de natuurlijke Kinderziekte overvalt ons of op een' tijd, als andere foorten van kwaadaartige en befmettende ziekten heerfchen, met welke zij ingewikkeld zijnde, gevaarlijker en meestal doodelijk wordt. —— Maar ook dan is men gewoon de inënting uitteftellen.

Ten zesde, ook wordt men dikwijls door de natuurlijke Kinderpokjes aangetast op een' tijd, als de maag door fpijs of drank overlaaden is; of dat de gevolgen van eenige andere onmaatigheid plaats hebben, of wanneer de eerfte wegen vervuild en onzuiver, of met flijmen en wormen (zo als niet zelden bij kinderen gebeurt,) bezet zijn: allen omftandigheden, welke de eenvouwigfte begrijpen kan, dat de Kinderziekte merkelijk moeten verzwaaren, en het gevaar grooter maaken. Maar bij de inënting vermijdt men vooraf zorgvuldig alwat de maag maar eenigzins ontftellen, de eerfte wegen vervuilen, de vogten bederven, of in te groote beweeging brengen kan, en met één woord alle onmaatigheid: men laat eene gepaste voorbereiding voorafgaan; men fchrijft eenen gefchikten leefregel voor; en met eenige weinige geneesmiddelen ontlast men de

heeft; maar, ten anderen, omdat dan de lucht die bijzondere verborgene eigenfchap mist, waar door zij anders in befmettingstijden zo wel op het pokfmet, als op onze lichaamen, (zo als ik elders betoogd hebbe,) medewerkt: ik meene dit allerduidelijkst bij mijne twaalf laatfte inëntingen, die buiten een befmettingstijd gefchied zijn, waargenomen te hebben.

de eerſte wegen van al wat ſchadelijk en overtollig is; zelfs de wormen, die zo dikwijls oorzaak van ſtuipen zijn, worden vooraf gedood en uitgedreven, en het ganſche lighaam in eene zodanige geſteldheid gebragt, als men, om deze ziekte gemakkelijk door te ſtaan, voordeeligst oordeelt.

Ten zevende, of de natuurlijke Kinderziekte komt te voorſchijn, wanneer het lighaam door eenige ſleepende ziekten, of ook wel door zommige bijzondere omſtandigheden ontſteld of aangedaan is: als bij voorbeeld, ten tijde van de uitbotting der tanden bij kinderen, of kort voor, of geduurende de maandſtonden der vrouwen; of wanneer zij zwanger zijn, hetgeen allergevaarlijkst is. — De inenting integendeel geſchiedt niet, voor dat de ziekten, van wat aart die ook zijn mogen, eerst geneezen, of zo veel verbeterd zijn, dat zij aan dezelve geen nadeel meêr kunnen toebrengen; en de tijd, waarop de tanden bij de kinderen uitbotten, laat men, voordat deze konstbewerking ondernomen wordt, zo wel voorbijgaan, als de maandſtonden, (25) of den zwangeren ſtaat (26) der vrouwen.

Ten

(25) De beroemde *Hoogleeraar* CAMPER ſtelt hier geen de minſte zwaarigheid in, en zegt, dat ook MEAD zijn gevoelen bevestigt, met te zeggen, dat de maandſtonden, maatig zijnde, eerder voordeel dan nadeel toebrengen. Zie zijn Wel Ed. voortreffelijke *aanmerkingen over de inënting*, enz. bl. 46.

(26) Omtrend 't jaar 1742 waren de Kinderpokjes op vier nabij elkanderen gelegene plaatſen in *Engeland*

zeer

Ten agtste, de natuurlijke Kinderpokjes overvallen ons in allerlei leeftijd, en zijn voor bejaarden, of in eenen hoog gevorderden ouderdom altoos, om meêr dan ééne reden, veel gevaarlijker en doodelijker, dan bij kinderen, bevonden. — Bij de inenting integendeel verkiest men den besten en voor haar den veiligsten leeftijd. (*)

Ten

zeer doodelijk; omtrend twee duizend persoonen namen hunnen toevlugt tot de inenting, met dat gelukkig gevolg, dat 'er niet één van stierf, uitgezonderd twee vrouwen, die beide zwanger en, tegen den raad der Geneesheeren, ingeënt waren. Zie de *Leerreden van den Bisschop van* WORCHESTER, in 't Engelsch, bl. 20.

(*) Indien het aan mijne keuze stondt, zoude ik met den beroemden DIMSDALE kinderen kiezen boven de twee jaaren oud, of zulke, die reeds hunne eerste randen hebben, en wel tot hun veertiende jaar toe: *eensdeels*, wegens de stuipen, die dikwijls het krijgen der tanden vergezellen: *anderdeels*, om dat ik, benevens andere Geneeskundigen, (*) waargenomen hebbe, dat bij jongere kinderen meerendeels het getal der pokjes veel grooter is; het geen men aan de broeijing van het bakeren toeschrijft; *en eindelijk*, om dat de doodlijsten leeren, dat naauwlijks twee van de drie, welke gebooren worden, den ouderdom van twee jaaren bereiken, en het dus een zeer gevaarlijke leeftijd is. Intusschen getuigt VAN SWIETEN, (†) dat zommige Geneesheeren te *Weenen* pas

zes

(*) VAN DOEVEREN, *brief aan* E. SANDIFORT, bl. 8.

(†) Comm. in BOERH. in præfat. ad Tom. V. pag. 3.

Ten negende, de vrees voor de natuurlijke Kinderziekte verwekt bij bejaarden, die niet gepokt hebben, zowel, als bij ouders, wier kinderen deze ziekte ook niet gehad hebben, eene aanhoudende bekommering, die bij iedere heerſchende beſmetting zo ſterk vermeerdert, dat zij ons de geneugten van het leeven voor een groot gedeelte beneeme: en op de eerſte gewaarwording, dat men aanvankelijk door de Kinderpokjes is aangetast, verandert deze vreeze niet zelden in eenen geweldigen ſchrik, waar uit menigmaalen de allergevaarlijk-

zes uuren na de geboorte deze konstbewerking verrigt hebben; en *Dr.* SUTHERLAND, dat kinderen beneden de twee jaaren omtrend het derde gedeelte der SUTTONISCHE practijk uitmaaken; en dat zij alle deze toevallen zonder vrees en met goed gevolg aanvallen, en dat alle ouderdom, en allerhande jaargetijden hun onverſchillig zijn. Zie zijn *antwoord op den brief van den Heer* CHAIS, bl. 18. Ook ſtaat het niet altoos in onze keuze; dit ondervondt de Baron DIMSDALE zelve, toen in 't jaar 1768 de inwooners der dorpen *Berhamſtead* en *Bayford* door een zeer kwaadaartig zoort van zamenvloeijende pokjes gedreigd wierden, en hunne liefdedwang hem overhaalde, om met behulp van den Heer INGENHOUSZ zevenhonderd perzoonen van allerhanden ouderdom, van drie weeken tot zeventig jaaren, inteënten, ja zelfs eenen man van tagtig, en eene vrouw van negentig jaaren, die alle zo gelukkig herſtelden, dat zelfs geene toevallen, zwaar genoeg om voor hun leeven beducht te zijn, zich vertoond hadden. Zie W. FORSTEN VERSCHUIR, gemelde verhand. bl. 62-66.

lijkste toevallen in deze ziekte gebooren worden. — Doch door de inënting wordt men ontslagen van die zielberoerende vrees, en volkomen gerust gesteld voor al het overige zijns leevens. Ook heeft die onverwagte schrik, en de daar uit ontstaande nadeelige gevolgen, bij de inënting geenzins plaats.

Ten tiende, de natuurlijke Kinderpokjes overvallen iemand op het onverwagtste, dikwijls midden in de weelde; en ploffen somtijds iemand met zo een geweld ter neder, dat hij, van het begin af tot het einde toe, geheel buiten staat is, om voor zijn eeuwig heil te zorgen, of over zijne belanglijkste zaken de nodige beschikking te maken. — Maar de inënting, indien men al eens het ongeluk hadt van 'er door te sterven, stelt ons in staat, om zowel voor tijdelijke als eeuwige belangen te zorgen.

Ten elfde, de natuurlijke Kinderpokjes blijven meest altijd beroofd van een zuivere buitenlucht, dat wonderdoende geneesmiddel voor hun, die ingeënt zijn! Nadien veeltijds des lijders toestand en de bevreesdheid der omstanders niet toelaten daarvan gebruik te maaken, zodat zij in eenen vuilen en stinkenden dampkring genoegzaam verstikken.

Ten twaalfde, het nut en voordeel der inënting blijkt inzonderheid ook uit het hemelsbreed verschil der deelen, waarop de natuurlijke, met die, waarop de konstige besmetting zich het eerst vestigt. De Natuur toch voert het poksmet, waarmede de lucht bezwangerd is, door de inademing, de doorzwelging, of ook wel door de opslorpvaten binnen ons lighaam; en doet dus haaren eersten

aanval en haare uitwerking op de keel, de lugt-pijp, de long, den ſlokdarm enz., alle deelen en werktuigen, die wij tot leevens-onderhoud volſtrekt noodig hebben, en wier werkingen wij niet misſen kunnen; welker beleediging derhalven allergevaarlijkst zijn moet. (*) De konst integendeel brengt alleen het pokſmet in eene zeer geringe hoeveelheid op deelen van veel minder belang, en wel volgens de nieuwſte en beste manier, zonder éénen druppel bloeds te ſtorten, tusſchen de huid en op-

(*) Mogelijk doet de natuurlijke beſmetting op die genoemde edele deelen wel eene zoortgelijke uitwerking, als de pokſtoffe bij de inënting, op en om de wondjes, gewoon is: en wanneer wij, dit veronderſteld zijnde, onzen aandagt maar een oogenblik vestigen op de plaatzelijke ontſteeking, en dagelijkſche veranderingen, die de wondjes gewoon zijn te ondergaan, zo wel als op de ſterke uitbotting, die in hunnen omtrek geſchiedt; en ons als dan verbeelden, hoe zulke voornaame en edele deelen, op welke de natuurlijke beſmetting gewoonlijk eerst valt, ook in diervoege beledigd worden; moeten wij ons nog meêr verwonderen, hoe eene zodanige belediging dier deelen bij de natuurlijke Kinderpokjes nog toelaaten kan, dat 'er zo veelen het doodsgevaar dezer ziekte ontworstelen; dan wel over de verwoesting, die deze plaag zo dikwerf aanrigtte. Maar het zal mogelijk met deze eerst aangevallene deelen eveneens geleegen zijn, als met de wondjes bij de ingeëntten, die bij alle niet even ſterk tekenen. Dit onderwerp, wordt meêr Geneeskundig behandeld in mijne voorgemelde prijsverhandeling, bl. 357 tot 361.

opperhuid van één' of beide de armen. Door deze wondjes en door de ſterke uitbotting, die in hunnen omtrek geſchiedt, wordt het grootſte gedeelte der ziekſtoffe ontlast en afgeleid, welke zich anders naar de huid, of naar voorgemelde voorname deelen, zou gekeerd hebben. (*)

En eindelijk, wat droevig ſchouwſpel rigten de natuurlijke Kinderpokjes, vooral wanneer zij zamenvloeijende zijn, niet dikwerf aan? De tedere moeder ken naauwlijks haaren eigenen zuigeling, wanneer zij in lichte laaije zweer ſtaan: droogen zij aan, dan gelijken deze onnozele lijders zomtijds eêr naar monſters dan menſchen, en de verſchrikkelijke ſtank, welke hun dan vergezelt, verwekt eenen afkeer voor onze tederſte panden, die de ſterkſte liefde bezwaarlijk verwinnen kan. Beſchouwen wij bovendien ten hunnen opzigte het worſtelperk, welk zij als dan moeten doorſtaan, dit is zo ſmartelijk en langduurig, dat het verſteendſte hart, op het aanſchonwen 'er van, in aandoening wegzinke: Het begint gemeenlijk met zwaare hoofd- en lendenpijn, brakingen en koorts met raaskalling vergezeld; volgt hier op de uitbotting, dan raakt de huid

(*) Het geſchiedde om zulk eene ontlasting en afleiding van pokſtoffe te verwekken, dat men te *Geneve* zelfs in de natuurlijke pokken met het gelukkigſte gevolg inſnijdingen op de armen gedaan heeft. ROZEN VAN ROZENSTEIN raadt zulks ook aan, en brengt een zonderling voorbeeld tot bewijs der geraadzaamheid hier van bij; zie bl. 285.

huid opgefpannen, eerst het hoofd, daarna de ledenmaaten, en 't lichaam gezwollen en aan alle kanten pijnlijk door een meenigte pokpuisten, die eerst in gloeijende ontfteeking, en vervolgens in rijpe zweer, ftaan; de kwijl loopt hen even als een geftadige vloed ten monde uit; de keel is met pijn bezet; de neus verftopt; de doorzwelging en ademhaaling zijn genoegzaam belet; de oogleden fluiten zich, en het gezigt is hen, God weet of niet voor altoos, benomen: eene etterkoorts, meestentijd met ijlhoofdigheid vergezeld, maakt het gevaar grooter en dikwijls een einde van het leeven: of eindelijk wordt het gantfche ligham door eenen harden korst, als met eene fchors bedekt, en eene ondraagelijke jeukte ftoort den liefiijken flaap, met één woord, de lijders bevinden zich in den deerniswaardigften toeftand, en worden niet zelden het doodelijk flagtöffer der Kinderziekte. Nog komt hierbij, hetgeen niet zeldzaam gebeurt, dat hunne vrienden en naastbeftaanden de befmetting fchuuwen, en dat de tederfte liefde, zelfs in het ouderlijke hart, voor de vrees en afkeer plaats moet ruimen; zo dat zij hunne wederzijdfche traanen van een eeuwig vaarwel niet met elkanderen mengen mogen, maar zij moeten fterven in de armen van vreemden: of brengen zij 'er het leeven al eens af, dan weeten wij uit het reeds gemelde, en de bijgebragte voorbeelden, hoe het verlies van gezondheid, fchoonheid, en der edelfte zintuigen zelfs, niet zeldzaam het droevig gevolg zij van de natuurlijke Kinderpokjes. —— Vergelijkt men nu hiermede de inënting; deze veroorzaakt naauwlijks

eenig ongemak of ſmarte, en het is maar zeer zeldzaam, dat zij zamenloopende pokjes voortbrengt, of die, welke met etterkoorts vergezeld gaan; ook laat zij geene ſmertelijke gevolgen overblijven, en de ſchoonheid lijdt 'er niets door; van-daar dat de *Cirkasſiſche Tartars*, die hun eigen kinderen als ſlaven en vooral hunne ſchoone jonge dochters aan den wellustigen *Turk* of *Perſiaan* verkoopen, alle, ter bewaring hunner ſchoonheid, wanneer zij vier of vijf jaaren oud zijn, doen inënten. (27) — Het was een vermaak te zien, hoe zes kinderen op eene landhoeve, in 't Eiland Goedereede, die alle te gelijk door mij waren ingeënt, dagelijks op de werf ſpeelden, en de dienstmeid, die gelijktijdig deze konstbewerking ondergaan hadt, een gedeelte van haar gewoon werk verrigtte.

Eindelijk ga ik over tot mijn derde ſtuk, om de bezwaaren, die onder ulieden meest plaats hebben, weg te neemen, en om de tegenwerpingen en bedenkingen, die gij en anderen tegen de inënting gewoon zijt in te brengen, ſtuk voor ſtuk te wederleggen. (*)

I. Men

(27) Zie Hedendaagſche Hiſtorie of Tegenw. Staat van alle Volkeren; bij TIRION, IV. Deel, bl. 606.

(*) Schoon de meeste tegenwerpingen uit de bron van Godsdienst afgeleid worden, zijn zij echter aan dit onderwerp zo naauw verknogt, dat het de taak zelfs van eenen Arts worde, zich tot het wederleggen 'er van te bepaalen. Van daar dat ik zulks onderneeme; en vooraf in 't algemeen aanmerke, dat het te bewonderen is, hoe

 men-

I. Men ſtelt, DAT DAAR ONS LEEVEN EEN ZO DIERBAAR PAND, EN DE GEZONDHEID EEN ZO ONWAARDEERBAARE SCHAT ZIJ, WIJ ONS DERHALVEN GROOTELIJKS BEZONDIGEN, ZO WIJ EEN VAN BEIDEN IN DE WAAGSCHAAL STELLEN: en daar uit beſluit men, AL STIERF 'ER DIES VAN 2000 INGEENTTEN MAAR ÉÉN, ZO HEEFT MEN NOG GEENE VRIJHEID OM ZIJN LEEVEN DOOR DE INËNTING AAN ZODANIG EEN GEVAAR BLOOT TE STELLEN.

Deeze ſtelling ontkenne ik regelregt; of men zoude 'er het woord *roekeloos* of *ligtvaardig* bij moeten voegen, en dan gaat wederom de gevolgtrekking tegen de inënting niet door: beide zal ik bewijzen; en wel eerst, dat de ſtelling, zo 'er het woord *roekeloos* afblijft, valsch is; en daartoe zal ik eenige voorbeelden (die doorgaans meer indruk dan eene gezonde redeneering op veeler menſchen gemoederen maaken,) bijbrengen, waaruit zonneklaar blijken zal, hoe men in zommige gevallen, zonder te misdoen, vrijheid hebbe, en zelfs om bestwil verpligt zij, zijne gezondheid eenigzins te waagen, ja ook zijn leeven in eenig gevaar te ſtellen. Indien het hiermede zodanig niet gelegen wa-

re,

menſchen, welke anders zeer weinig, of bijna niets, met den Godsdienst ophebben, veeltijds met deze geloofswapenen het ſterkst tegens de inënting ſtrijden: dan het is den mensch zo wat eigen, agter het bolwerk van den Godsdienst zijne bijzondere begrippen te verdedigen.

re, hoe zou het met den landbouw gefteld zijn? Hoe menige arbeider zoude niet van gebrek met de zijne moeten omkomen, indien hij uit vreeze van te zondigen, zijne gezondheid in het open veld niet durfde bloot ftellen aan eene vogtige, dampige, mistige of andere fchadelijke luchtsgefteldheid? Hoe kreegen wij het loodwit? Hoe het leder bereid? Hoe het glas geblaazen? Hoe de metaalen en andere mijnftoffen gedolven, gefmolten, en gezuiverd, indien uwe ftelling doorging? Hoe veele voor de gezondheid fchadelijke fabrieken en ambagten waren alsdan niet den bodem ingeflagen? Zou zelfs wel een Geneesheer een' éénigen befmettelijken zieken bezoeken mogen? Zou de Krijgsman, waarvan 'er dikwils in een uur op het flagveld, of bij het beftormen van een fterkte, meêr omkomen, dan in honderd jaaren aan de inënting, al was zij algemeen in gebruik, wel ter verdediging van zijn Vaderland mogen uittrekken? Maar zou de zeevaard, en zelfs de landbouw, dan wel meer geöorloofd blijven? Immers zowel de zee- als landman moeten ter bevorderinge van hun beroep hun leeven, de een aan een op de baaren flingerend fchip, en de ander aan fchigtige paarden, toevertrouwen. En zou men, zo uwe ftelling proef kon houden, wel ooit vrijheid hebben, om een éénige heelkundige konstbewerking te ondergaan, of te verrigten? Althans het trepaneeren, het borsten- of ledenmaaten afzetten, breuk- of fteenfnijden, of het buikwater aftetappen, zouden alle zeer groove misdaaden zijn. En nog verder, zoude het huwelijk, waar van de zwangerheid door-

 gaans

gaans een gevolg is, dan zelfs wel geoörloofd blijven? Het gebeurt immers menigmaal, dat vrouwen in baarensnood, of aan de gevolgen der verlosfing, omkomen, of vervolgens haar ganfche leeven kwijnend flijten. Eindelijk hoe zou men in het gebruik van zommige fpijzen zich niet dikwijls verregaande bezondigen? Wat doodelijke gevolgen zijn 'er bij voorbeeld door het eeten van mosfelen niet zomtijds ontftaan? en niettemin zijn en blijven zij een gemeenzaam voedzel, welk de gemeene man dagelijks gerust en greetig gebruikt. —— Dit al, en nog meer ongerijmdheden, zouden uit deze uwe ftelling voortvloeijen, indien men 'er het woord *roekeloos* aflaate; doch voegt men 'er dit bij, dan ftem ik met u in, en wil gaarn toeftaan, dat *het zondig en ongeoorloofd is, roekeloos zijn leeven of gezondheid in gevaar te begeeven*; en hebbe 'er zelfs niets tegen, dat men 'er alle die plaifier- en fpeelreisjes, welke men meenigmaal, zo te water, als te land, ligtvaardig en zonder noodzaake onderneemt, onder rekene. Het heeft mij zelfs wel eens verwonderd, hoe menfchen, die omtrent de inënting zo naauw en teder van confcientie zijn, het waagen durven, om ooit op fchaatfen, of met een flede, over het ijs, of om vliegende en half hollende naar en van kermisfen, of jaarmarkten, te rijden: het fchijnt bijna of op dien tijd het gemoed zo aandoenlijk niet valle omtrent het gevaar, waaraan men zich moedwillig en buiten noodzaake op zulke reisjes blootftelt. Maar kan 'er nu van de inënting ook gezegd worden, dat men daardoor zijn leeven roekeloos in gevaar begeeft? Het

te-

tegendeel immers is waar; men raadpleegt vooraf de reden en ondervinding; men verrigt dezelve met alle omzigtigheid, ter bereikinge van een heilzaam en nuttig einde, en wel om eene veel gevaarlijker ziekte voortekoomen; en dies niet roekeloos: ook is het gevaar, waarin men door de inënting gebragt wordt, zeer gering; gemerkt den gelukkigen uitſlag, waarmede zij doorgaans bekroond wordt. Van het één zowel als van 't ander, hebbe ik u reeds hier vooren uit de rede en ondervinding genoegzaame bewijzen bijgebragt: evenwel wil ik u den voordeeligen kans nog wel eens onder eene gelijkenis voorſtellen. Men rekent niet te gunſtig, wanneer men uit de voorgaande waarneemingen opmaake, dat 'er van vijf honderd ingeënten naauwlijks één ſterve, en de overige alle gelukkig pokken. Voorts meent men, dat van vijf honderd, die de natuurlijke pokken afwagten, vijf, ja laat het 'er tien zijn, gevonden worden, die dezelven nooit krijgen zullen: dies blijven 'er nog vier honderd en negentig over, die vroeg of laat alle door deze ſmertelijke ziekte zullen overvallen worden, en wel zo, dat één van de zeven, dat is, zeventig van de vier honderd en negentig, 'er door zullen omkomen; en dan nog veele hunner, die al overblijven, zullen vreeſelijk geſchonden, of hun leeven lang gebrekkig zijn. Nu de ſom eens opgemaakt; wie zou dan niet liever onder vijf honderd perſoonen zich begeeven, die alle ſlegts een ligt galkoortsje moesten ondergaan, waar van maar één ſtierf, dan zich te bevinden onder een gelijk getal van vijf honderd perſoonen, daar vier honderd

derd en negentig gewis een zwaare rotkoorts van moeten doorſtaan, waar van zeventig zullen ſterven, en nog verſcheidene, hun leeven lang, kwijnende gebreken overhouden?

II. Men roept algemeen, DAT MEN DOOR DE INËNTING DE VOORZIENIGHEID IN HAARE BESCHIKKINGEN VOORUIT LOOPE; men wil eigenlijk hiermede zeggen: DAT MEN MET HET INËNTEN EENIGER WIJZE DEN ALLERHOOGSTEN SCHIJNT TE NOODZAAKEN, OM TOE TE STAAN, DAT MEN DE KINDERPOKJES VROEGER KRIJGE, DAN MEN ZE NATUURLIJK ZOU GEKREGEN HEBBEN, EN HEM ZO DOENDE TE VERPLIGTEN, OM ZICH NAAR ONZE BESTELLINGEN TE SCHIKKEN, IN PLAATS DAT WIJ IN DE ZIJNE ZOUDEN BERUSTEN.

Deze tegenwerping vervalt echter, zo dra wij de inënting der Kinderpokjes, gelijk zij wezenlijk is, beſchouwen als een voorbehoedend Geneesmiddel, juist tegen dat geen, hetwelk de natuurlijke Kinderziekte gevaarlijk en doodelijk maakt; want waarom toch zoude zij minder geoorloofd zijn dan andere behoedmiddelen, waar mede men zekere ziekten, die men ook niet vast weet of men dezelve krijgen zal, tragt voortekomen? Zo zulks de Voorzienigheid in haare beſchikkingen vooruitloopen mogte heeten, hoe dikwerf zou dan de mensch zich roekeloos gedragen en bezondigen door allerleije onderneemingen, die ten oogmerke hebben iets te weeg te brengen, wat God door enkele werking der natuur zo niet heeft laten worden: Tegens den blik-

blikſem, om dat God den zelven laat komen, zou men zich door afleiders niet mogen beveiligen; trouwens tegens dit beveiligingsmiddel kant men zich ook al aan; maar zou men zich ook wel beveiligen mogen tegens den regen door regenſchermen, overrokken en woonhuizen? tegens koude door warm pelswerk, vuurſtoken en beweeging? tegens watervloeden door dijken en dammen? Zouden wij 's avonds wel licht mogen ontſteeken? zoude men wel ongedierte mogen dooden of onkruid op den akker uitroeijen? Of bij droogte onze planten en bloemen begieten? of eenige andere menſchelijke uitvindingen, waar door wij ons gerieven, of natuurlijke ongemakken afweeren, mogen in 't werk ſtellen? En letten wij verder op den zo gelukkigen uitſlag, dien ik u reeds hier vooren van de inenting hebbe medegedeeld, dan zien wij zonneklaar, dat niet de vloek, maar de zegen Gods, op deze konstbewerking rust; en wij mogen, mijns bedunkens, daar uit (nadien Gods woord van de geöorloofdheid of ongeöorloofdheid der inënting geheel zwijge (28),) vrijelijk beſluiten, dat de inenting der Kinderpokjes de Goddelijke goedkeuring volkomen wegdraagt, en eene beſtelling zijner voorzienigheid is, waaraan wij verpligt zijn, ons niet minder dankbaar dan bereidwillig te onderwerpen.

III. Men

(28) G. J. NAHUYS, Leerreden over de geöorloofdheid der Inënting.

III. Men vraagt, WAT BAAT DEN MENSCH HET INËNTEN, NADIEN HET GETAL ZIJNER DAGEN BESTEMD, EN DUS OOK ZIJN STERFUUR VASTGESTELD ZIJ, EN HIJ DIE GEMAAKTE BEPAALING GEEN ENKELE SCHREEDE OVERGAAN KONNE?

Hoe gunstig ook de uitſlag van de inënting der Kinderpokjes reeds zedert het begin dezer eeuw te *Conſtantinopolen*, voor de daar wonende GRIEKEN, ARMENIERS en EUROPEANEN geweest zij; zodat ik reeds hier vooren toonde, dat van de tienduizend, op eenmaal aldaar ingeënten, geen een éénige geſtorven was; de *Turken* (29) echter blee-

(29) In laatere tijden hebben de *Turken* deze konstoeffening nauwkeuriger onderzogt, en is onder hun uitgebreid en geoeffend door eenige *Turkſche* vrouwen, *Griekſche* en *Europeïſche* Artzen: Sultan MUSTAFA de III. was zelfs voorneemens zijnen zoon SELIM de pokken te doen inënten, doch hij zag 'er van af, omdat de moeder van het kind, uit hoofde van het gevaar, haare toeſtemming weigerde. —— Hieruit ziet men, hoe ſlegt VOLTAIRE van de zaak onderrigt was, toen hij voor veele jaaren, in de 14de van zijne philoſoofſche brieven ſchreef: dat de *Turken* vrijmoedig de inënting hadden aangenomen, en dat 'er op den tijd, toen hij dat ſchreef, geen *Basſa* in *Conſtantinopolen* gevonden wierd, die zijne kinderen niet liet inënten. De beroemde TISSOT bedient zich van dit ongegronde getuigenis in zijne geſchiedenis van de inënting. In *Aſiatisch Turkijen* heeft ze zich veel verder uitgebreid; en in *Perſien* is ze van onheugelij-

bleeven, uit kragt van deze tegenwerping., volstrekt weigeren de konstbewerking te ondergaan: hunne leer toch brengt mede, dat elks lot met onleesbaare letteren op zijn voorhoofd geschreeven staat, en dat dies God hunne dagen afgeperkt en al voorgeschikt heeft, wat van hun worden zal; en het is in dit vertrouwen, dat zij even gemeenzaam de pest gaan bezoeken, als wij ziekten, die niet besmettelijk zijn. Maar hoe een Christen, die niet al wat geschiedt, als volstrekt noodlottig, of natuurlijk noodwendig beschouwt, maar tusschen middelen en einden een noodwendig verband erkent, zich met deze tegenwerping behelpe, begrijpe ik niet: zij immers bewijst niets; vooreerst, om dat zij te veel bewijst; want indien dit gevolg omtrent de inënting doorginge, zou men met hetzelfde regt, hoe ongerijmd ook, mogen stellen, dat alle hulpmiddelen den kranke tot geneezing, en het voedzel den gezonde tot leevens-onderhoud, geheel onnoodig waren. —— Ten anderen, om dat men deze tegenwerping zonder weder-antwoord dus kan omkeeren; mijn sterfuur is bepaald, en daarom, of ik mij de pokken laate inënten dan niet, ik kan den vast gestelden tijd van mijn dood even zo min vervroegen als uitrekken: dan God, die de middelen tot de einden zowel, als

lijke tijden bekend. Zie berichten nopens de litteratuur der *Turken*, Vaderl. Biblioth. van Wetenschap, Konst en Smaak, II. Deel, No. 5, Mengelst. bl. 213.

als de einden zelve bepaalt, verpligt en verbindt ons aan de bekwaamfte middelen.

IV. Men meent, DAT MEN GEEN VERTROUWEN STELT OP DE GODDELIJKE VOORZIENIGHEID, WANNEER MEN ZICH OF DE ZIJNE DE POKKEN LAAT INËNTEN.

Deze bedenking is evenzo ongerijmd als de voorgaande, en de wederlegging wordt uit dezelve bronnen gemaklijk afgeleid: want fchoon het God zij, die de geneezing geeft, en aan geene middelen bepaald is; zo heeft hij echter die orde in de natuur willen vastftellen, dat men de oorzaak moete in 't werk ftellen, ter verkrijginge van het uitwerkzel, of het middel, ter bereikinge van 't einde; en dies zoude het eene groote dwaasheid zijn, zo iemand befchuldigd wierdt de Voorzienigheid te wantrouwen, om dat hij gezond zijnde van noodig voedzel, en ziek zijnde van gepaste geneesmiddelen gebruik maakte; of om dat hij, bevreesd voor eenig toeval of eenige ziekte, zich van een welbeproefd voorbehoedmiddel vooraf bediende: op gelijke wijze nu is het ook met de inënting gelegen; want daar de goede Voorzienigheid deze ons als een veilig en beproefd behoedmiddel tegen de natuurlijke en zo dikwijls doodelijke Kinderpokjes zo gunftig ontdekte; zou het veel eêr een wantrouwen op zijne gunftige voorzorge te kennen geeven, wanneer zo iemand dit kostelijk gefchenk weigerde, verachtte en verfmaadde.

V. Men maakt zich verleegen, HOE MEN ZICH GEDRAAGEN ZOU, INDIEN ÉÉN ONZER KINDEREN OF NAASTBESTAANDEN NA DE INËNTING

KWA-

KWAME TE STERVEN, EN VOORAL DAN, WANNEER HET EEN ÉÉNIG KIND WARE.

Men zou vooreerst een groot onderfcheid moeten maaken, of zo een *onder*, dan *door* de inënting geftorven ware; ik heb immers te vooren reeds getoond, dat men van de inënting geene onfterfelijkheid verwagten moet; want hoe ligt toch kan iemand in dien tusfchentijd, waarin de tijdperken der ingeëntte pokjes gewoon zijn afteloopen, zo wel als op andere tijden, door gansch andere toevallen of ziekten, die den dood veroorzaaken, overvallen worden; zulks ontdekt men, wanneer de Kinderpokjes zeer weinige en goedaartige zijn, en 'er zich toevallen, die met hun geene gemeenfchap hebben, vertoonen. — Maar als door de ingeënte pokjes zelve de dood veroorzaakt wierdt, dan wil ik gaarne bekennen, dat de tederheid eenen ijfelijken krijg zoude voeren tegen de reden, welke echter, vervolgens de overhand bekomende, ons zal doen bezeffen, dat zodanig een fterve onder het volbrengen van onzen pligt, hebbende wij alles gedaan, wat, na een behoorlijk onderzoek en na een bedaarde overweging, ons het menfchelijk vernuft aan de hand gaf, en gebruik gemaakt van een middel, dat duizenden met eenen gewenschten uitflag veilig beproefd hebben; dan, welk den vrijmagtigen God, om wijze, doch voor ons onbekende, redenen, voor ditmaal, niet behaagd heeft te zegenen, en men dierhalven verpligt zij met eene Christelijke gelaatenheid in dit alles ftil te berusten: En het grootmoedig voorbeeld van den Baron VAN SWIETEN zou dan allerbest ter navolging

kunnen dienen; te meêr als men rekent, dat zo een kind het eenigste is van de vijfhonderd, dat den tol betaalt voor alle de overigen, die door deze konstbewerking behouden worden: Deze beroemde Geneesheer, tevens Lijfarts aan het Keizerlijke hof zijnde, mogt zelve, om voortekomen, dat hij aan het Hof de besmetting niet zou verspreiden, zijn eigen Zoon, in het *Collegie* der *Theresiaanen* aan de Kinderpokjes ziek leggende, niet behandelen; maar moest de zorge van dit zijn dierbaar pand aan een ander Geneesheer overlaaten; en, helaas! wat gebeurt? Van dertig lijderen, die door de natuurlijke Kinderpokjes waren aangetast, herstelden 'er negenentwintig, en zijn tedergeliefde Zoon was de eenigste, die den tol aan deze wreede ziekte moest betaalen. Op deze zo smertelijke tijding gaf die uitmuntende Geneesheer met een bedaard gelaat dit nadruklijk antwoord: *Alle tienden des lands, beiden van de zaaden en vruchten des booms, heeft God weleer gewilt dat Hem geheiligd zouden worden: indien het* HEM *nu behaagt, uit deze ziekte alleen den dertigsten voor Zich en daar toe mijn Zoon te kiezen; waarom zoude ik, die mij gehoorzaam aan zijnen wil onderwerpe, hem dan niet bedaardelijk overgeeven?* (30)

Maar mag ik nu op mijne beurt ook eens vraagen? Daar de inënting zo een gezegend middel zij, dat 'er honderden, ja duizenden, voor de ver-

(30) I. J. V. D. BOSCH, Proeve over de voorbehoeding der Kinderpokjes, bl. 139 en 140.

verwoestende Kinderpokjes door behoed zijn: Daar zij door verfcheidene beroemde en godvrugtige Godgeleerden, (31) niet alleen door hunne gefchriften, maar

(31) In *Engeland* een MADDOX, een SOME, een DODDRIDGE, een WARBURTON, een Bisfchop van WORCHESTER, enz. In *Nederland* een CHAIS, een NIEUWLAND, een HERINGA, een SUPERVILLE, een NAHUYS. Te *Groningen* lieten zelfs de Godgeleerde Hoogleeraaren BERTLING, CHEVALLIER, KUYPERS, en de Heer ABRESCH, deze konstbewerking aan hunne eige kinderen verrigten. En het zijn niet alleen deze beroemde Godgeleerden, maar zelfs ook de voornaamfte Vorften van *Europa*, en de Grooten en Aanzienelijken, zo binnen- als buitenlands, die zich eerfte Voorftanders van deze konstbewerking betoond hebben, niet alleen door het doen ftigten van openbaare hospitaalen, of het begunftigen door andere middelen; maar, wat nog meêr is, door hun zo dierbaar leven, en dat der hunnen, daar aan toe te betrouwen, zonder dat tot nog toe één eenig voorbeeld van eenen ongelukkigen uitflag hiervan voorhanden is. Wijlen de Heer WOLTER FORSTEN VERSCHUIR, Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Groningen*, zegt: „ Wij zien in onze tijden deze uitvinding „ goedgekeurd en befchermd door verfcheide Grooten, „ Keifers, Koningen en Prinfen; ja zelfs ftellen veelen „ van de Vorsten 'er zo veel vertrouwen in, dat zij hun „ eigen dierbaar leeven, en dat van derzelver geflacht, 'er „ aan onderwerpen, om tegen het gevaar der natuurlijke „ kinderziekte beveiligd te zijn; hetwelk tot hiertoe met „ eene zeer gelukkige uitkomst is vergezeld geweest. Om „ hier van overtuigd te zijn, hebben wij maar onzen aan-

 „ dacht

maar zelfs openlijk op den kanſel, als een hemelgeſchenk, waar voor wij het Opperwezen niet genoeg danken kunnen, niet minder ernſtig, dan welberedeneerd, en zelfs door hun eige voorbeeld, zij aangepreezen: — Hoe dan, vraag ik, moeten dezulken het ſtellen, welke zo een gezegend en ernſtig aangepreezen behoedmiddel verachtelijk verſmaaden, en hunne kinderen of naastbeſtaanden ten prooije der natuurlijke Kinderpokjes overlaaten, indien één of meêr derzelven ſterft, of kwijnende gebreken en een ſterk geſchonde aangezicht blijft overhouden? Hoe moeten zij niet ontroeren, zo dikwijls zij zulke kinderen ontmoeten, die door dit gezegend middel volkomen en ongeſchonden gered zijn? Hoe moet het bij hun inwendig toegaan, die één of meer kinderen door de natuurlijke Kinderpokjes reeds verlooren, en de overige door de inënting be-

„ dacht te vestigen op de Hoven van *Weenen*, *Petersburg*, *Londen*, *Verſailles*, *Koppenhagen*, *Stokholm*, „ *Warſchauw*, *Florence* &c." (*) en naderhand ook dat van *Berlijn*; wijders op de *Republiek* van *Venetiën*, en in ons wingewest op het Doorlugtig *Orange-huis* en meêr andere zo vermaarde als aanzienelijke Geſlachten. Wie nu zou gelooven, dat aan zulke hooge Perſoonen, wier leven voor Rijken en Maatſchappijen veeltijds zo dierbaar en van zo veel belang is, deze konstbewerking verrigt worde, zonder dat alvoorens de wijste en verſtandigſte in den Lande daar over geraadpleegd worden?

(*) Gemelde Verhand. bl. 155; 156.

behouden hebben? (*) Zegt mij toch eens, welk wezentlijk onderſcheid is 'er in, of iemand zijn kind vermoordt; dan of hij het laat omkomen, terwijl hij het in 't leven kon houden? immers in beide gevallen ondergaat zo een kind den dood. Maar eindelijk, hoe moeten zij het maaken, die (hetgeen nog erger is,) hun oordeel vellen over eene zaak, waar van zij tot hiertoe geene de minſte kundigheid gehad, of nimmer iets 'er voor of tegen onderzogt noch geleezen hebben; wanneer zij bij nader onderzoek van het nut dezer konstoefening voor zich zelven overtuigd worden, en zelfs een opgewekt hart krijgen, om de goede Voorzienigheid voor zo een uitnemend geſchenk, tot behoud van 't menschdom uitgedagt, ootmoedig te danken? Hoe zal een angſtig naberouw hun geweeten niet wroegen, wanneer zij door de natuurlijke Kinderpokjes ten grave zien wegvoeren de kinderen van die geenen, welke zij door hunnen verkeerden raad, en nog wel zonder dat zij 'er toe geroepen of verzogt wierden, enkel uit bemoei- of bedilzucht, van dit gezegend middel hebben afgeſchrikt? ja zelf zich niet ontzien hebben, de Godgewijde bladeren op de onkundigſte wijze tot hun wapentuig daartoe te gebruiken? als bij voorbeeld, dat de duivel aan JOB het eerst de zaamenvloeijende pokken zou hebben ingeënt, en zoort-

(*) Zulke ongelukkige Ouders kunnen ter hunner vertroostinge in het tweetal leerredenen van wijlen den beroemden NAHUYS de beste beſtuuring vinden.

zoortgelijke dwaaze vertellingen meêr. Mag men zich in den weg van raadsman ſtellen in eene zaak, waar over men nooit of naauwlijks gehoord of geleezen hebbe, en nog wel zonder dat men 'er toe geroepen werde? Waar leert ons dit Gods woord? Dan, zijn 'er, die na een naarſtig en onpartijdig onderzoek, (waartoe wij allen in eene zaak van een zo groot aanbelang verpligt zijn,) niet genoeg van het nut en de geöorloofdheid der inënting overtuigd geraaken, dezulken hebben even zo min vrijheid, om deze konstbewerking aan zich of de hunnen te doen verrigten, als dat hen vrij zou ſtaan, dezelve daarom anderen afteraaden. Het is toch met dit geſchenk zo gelegen, dat de Voorzienigheid hetzelve aan het menschdom wel algemeen aanbiede; doch geene overtuigende redeneering, geene geſtaafde ondervinding, is op zichzelven kragtig genoeg om ons hart daartoe over te buigen; dit laatſte wordt dan wederom eene bijzondere weldaad, die wij alleen van hooger hand afbidden en ontſangen moeten.

VI. Men geeft in bedenking, OF HET NIET BETER EN VEILIGER ZIJ, VROEGTIJDIG GEBRUIK TE MAAKEN VAN VOORBEHOEDENDE MIDDELEN, DIE MEN VERMOGENDE MEENT TE ZIJN, OM HET POKSMET TE VERDELGEN, EN DUS VOOR TE KOOMEN, DAT MEN IN 'T GEHEEL GEENE, OF TEN MINSTEN MAAR ZEER WEINIGE EN GOEDAARTIGE KINDERPOKJES KRIJGE.

Dit

Dit denkbeeld, zowel tegens de reden als ondervinding ſtrijdig, huisvest niet alleen bij den gemeenen man; maar men heeft zelfs, van de vroegſte tijden af tot in de eeuw, die wij beleeven, Geneesheeren, en daaronder van den eerſten rang, gevonden, die waanden dusdanige middelen te hebben uitgevonden. Reeds in de tiende eeuw droomde RHAZES, de eerſte ſchrijver over de Kinderpokjes, van zodanig een ſijroop, welke, wanneer reeds negen pokken waren uitgebot, beletten kon, dat de tiende te voorſchijn kwam: Vervolgens zijn van tijd tot tijd deze voorbehoedende middelen of tegengiften dermaate vermeenigvuldigd, dat men 'er gemakkelijk, indien men 'er lust toe hadt, een gansch boekdeel van zou kunnen opvullen: eenigen der voornaamſten hebbe ik in mijne prijsverhandeling (32) opgenoemd en hun onvermogen betoogd; onder anderen heb ik daar ook beſchreeven de zo hooggeroemde pillen van BELLOSTE, die voor eenige jaaren in *Zweeden*, en zelfs ook in ons land, zoveel geruchts maakten, en welker onvermogen ik daar heb aangetoond, bijzonder in één mijner vrienden, die, na en onder een zeer langduurig en nauwkeurig gebruik dezer pillen, een martelaar aan zaamenvloeiende Kinderpokjes geſtorven is.

Maar boven anderen heeft de Heer VAN DEN BOSCH zich veel werks gegeeven en bijzonder uitgemunt, om de meest geroemde voorbehoedende mid-

(32) ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP. XV, Deel, van bladz. 425 tot 439 — en bladz. 469 tot 471.

middelen en tegengiften bij een te verzamelen in zijne verhandeling, *Proeve over de voorbehoeding der Kinderpokjes*; dan het verdient eene bijzondere opmerking, en mogelijk is het wel, bij billijke gevolgtrekking, geen gering bewijs van derzelver onvermogen; dat, daar die beroemde Geneesheer, in 't jaar 1770, deze verhandeling reeds voltooid hadt, en dierhalven, ter dier tijd, de allervoornaamste bekende voorbehoedende middelen en tegengiften tegens het pokgif reeds zo grondig kende, hij geenen der zelven aan zijne eige zes kinderen heeft toegediend, maar drie jaaren daarna, namentlijk in 't jaar 1773, het ongeluk hadt, om vijf van zijne kinderen, zonder dat zij eenige voorbehoedende middelen vooraf gebruikt hadden, door deze wreede ziekte te zien aantasten, en wel zo, dat de oudste dogter aan den oever des doods geraakte, waar van zij echter nog gelukkig door een halve *flacon* ouden Rhijnschen wijn van 1680 gered wierdt: twee van zijne vier andere kinderen hadden die ziekte maatig; maar de twee jongsten werden allerhevigst door zaamenvloeiende aangetast. (33) Voeg hier nog bij, dat ik zelve in 't jaar 1772, dus één jaar te vooren, een ander dogtertje van zijn Ed. te *Middelharnis* aan zaamenvloeiende Kinderpokjes volgens mijne gewoone geneeswijze hebbe behandeld en hersteld: indien nu deze Geneesheer maar eenig vertrouwen op voorbe-

(33) Verhandeling over den waaren aart der Kinderpokjes enz. bl. 43 en 44.

behoedende middelen gesteld hadt; waarom heeft hij dan, op deze waarschuwing, aan zijne vijf overige kinderen de voorbehoeding niet beproefd?

Maar laaten wij al verder eens de gezonde reden raadplegen, en méêr, dan waar is, toegeeven, dat 'er een beproefd tegengift tegens het pokgif ontdekt en bekend is; wat uitwerking moet dit dan nog ter voorbehoeding der Kinderpokjes verrichten, zo lang het poksmet niet binnen ons lichaam is? (*) Immers geen tegengift kan ooit eenig gif krachteloos maaken, als het 'er mede in aanraaking komt; zo min als water, dat men buiten den brand giet, vuur kan uitblusschen. Daar nu het pokgif niet, voor dat men besmet worde, in ons lic-

(*) Nogthans schijnt de Heer VAN DEN BOSCH de mogelijkheid daárvan te stellen, nadien hij in zijne *Proeve over de voorbehoeding der Kinderpokjes* (bladz. 169) zegt, dat de *Prophylaxis medica*, geneeskundige voorbehoeding, tweeledig is: 1°. of afweerende, voor en al eer het poksmet in het lichaam ontfangen of medegedeeld is; noemende hij deze de eigentlijk gezegde *Methodus prophylactica per antidota*, geneezende voorbehoeding door tegengiften: 2°. of t'onderbrengende en verzagtende, wanneer het zijne uitwerking in 's menschen lichaam reeds doet gevoelen, en de natuur van haaren kant zich daarvan zoekt te ontdoen en het zelve tragt uit te drijven; en deze noemt hij *Methodus curatoria per resolutionem*, de geneezende voorbehoeding door oplossing: beiden, zegt hij, hebben zij het dooden en t'onderbrengen van het gif ten doel, enz.

lichaam gevonden wordt, zo zoude het met zulke voorbehoedende middelen haast eveneens gaan, dan of men, gezond zijnde, in den winter een braakmiddel wilde inneemen, om zich tegens het volgende najaar voor een galziekte te beveiligen: maar bovendien, daar nu deze tegengiften, ter voorbehoeding lang vooraf toegediend, geen gif om te verdelgen ontmoeten, en gemeenlijk, uit bereidingen van kwik en ſpiesglas beſtaande, een ſterk werkend vermogen hebben; zo kan het niet wel anders zijn, of zij moeten hun vermogen niet alleen vrugteloos, maar zelfs met merkelijk nadeel op ons lichaam uitöeffenen, en hier door ten uiterſte ſchadelijk worden.

VII. Men zoekt zich te troosten, DAT, INDIEN MEN ALEENS DE NATUURLIJKE KINDERPOKJES KREEG, EN ZIJ KWAADAARTIGE EN ZAAMENVLOEIENDE WAREN, THANS HET GEHEIM VAN DEN HEER VAN DEN BOSCH, OM HET GETAL VAN POKPUISTEN TE VERMINDEREN, ZAAMENVLOEIENDE IN DISCRETEN TE VERANDEREN EN OM DE ETTERKOORTS EN ANDERE KWAADE TOEVALLEN VOOR TE KOMEN, IS OPENGELEGD.

Het is zeker, dat 'er ſedert veele jaaren van geen middel meêr gerucht en ophef gemaakt is, dan van dit geheim, alvoorens het ontdekt was: Zijne Erven verſpreidden, ter beproeving van eene algemeene intekening, door onze ganſche republiek en zelfs buiten 's lands, een bericht, waarin zij voorgaven, dat 'er het geheele menschdom nu, en

in volgende tijden, bij lijden moest, indien de ontdekking agter bleef; en schoon het hun gelukte, weinig minder dan twaalf honderd intekenaaren te verzamelen, oordeelden zij echter, dat het gezamentlijk beloop der intekening nog verre beneden het middenmaatige was, en geheel niet geëvenredigd aan den aart der zaake; en waren zij, (dus drukken zij zich uit,) niet getroffen door de elenden van het menschdom, dan zou zeker deze ontdekking geen voortgang gehad hebben. — Geen wonder dus, dat het algemeen van deze ontdekking iets groots verwagtte, en dat verscheide Geneesheeren met ongeduld verlangden naar bekwaame gelegenheid, om door eige proeven dat wonderbaare, het geen van deze middelen werdt opgegeeven, bevestigd te zien. — Dan het verdient meêr bewondering, dat, daar de schrijvers van den *Konst- en Letter-Bode*, zo ras deze ontdekking openbaar wierdt, de Geneesheeren tot proefneemingen aansporden, en hun geacht weekblad, om den waaren uitslag daarvan gemeen te maaken, aanbooden, men sedert wel eenige beoordeelingen, waarvan zommigen niet zeer gunstig waren, (34) maar

(34) Zie N°. 261. — Voor 't jaar 1793. bladz. 205, daar vindt men het volgende: *Verhandeling over den waren aart der Kinderpokjes en derzelver gemakkelijke en zekere genezing, nagelaten door Dr. I. J. van den Bosch*, Rotterdam 1791. Volgens het oordeel van de *Allg. Litteratur-Zeitung* van den 17 April 1793 zullen zich de meeste intekenaren op dit werk over hun-

maar tot nog toe geene proefneemingen hoe genaamd, in dit tijdschrift daarvan gevonden heeft; en dit verwondert mij te meêr in een tijd, waarin deze wreede ziekte in ons Vaderland nog hier en elders, en zelfs tegenswoordig in *'s Hage*, de laatste standplaats van den uitvinder, even felle verwoestingen als vóór de ontdekking van dit geheim blijft aanrigten. Men kan immers niet denken, of men vindt onder de Geneesheeren zo wel menschen-vrienden als onder de Erven van V. D. BOSCH; van waar dan, daar zij in deze besmettingstijden dagelijks tot proefneemingen zo veel gelegenheid heb-

hunne intekening en uitgegeven geld beklagen; en zo de Erven van den schrijver daar bij gewonnen hebben, zoude zijn eige roem daarbij veel verloren hebben. Het geheele werk is, volgens dezen beoordeelaar, verward en zonder methode; en de theorie van den Heer V. D. B. omtrend den waren aart der Kinderpokjes is van dien aart, dat zij naauwlijks eene wederlegging verdiene. Hoe zeer intusschen ook de hier ontdekte en als nieuw uitgevonden beschreevene geneesmiddelen, hoofdzakelijk, reeds lang bekend en in gebruik waren, raadt echter de beoordeelaar zijne mede-artsen aan, om in zwaare epidemien van kinderziekte, deze geneesmiddelen, nauwkeurig naar het voorschrift bereid, eens te beproeven.

Op deze beoordeeling heb ik alleen maar aantemerken, dat het mijns bedunkens niet billijk zou zijn, indien de roem, welken de Heer VAN DEN BOSCH in zijn leeven door vrij nauwkeuriger geschriften te regt verworven heeft, verminderd wierdt door een geschrift, lang na zijn dood, door zijne Erven uitgegeeven.

hebben, dat niet van tijd tot tijd de tijdschriften (35) worden opgevuld met waarneemingen, die

(35) Wel is waar, de Heer J. RÔBOL, *Med. Doctor* te *Utrecht*, heeft in de *Algemeene Vaderlandsche Letteroeffeningen voor* 1793 N°. 10 een waarneeming medegedeeld, aangaande een meisje van vier en een half jaar, dat eenigzins zaamenvloeiende pokken hadt, en onder het gebruik dezer middelen vrij spoedig en gunstig herstelde. Dan ik laat aan het oordeel van Geneeskundigen over, of dit soort van pokjes, die op den vierden dag na de uitbotting nog niet wel te onderscheiden waren of *confluentes* dan *cohærentes* zouden zijn, en eerst den daaraan volgenden dag aan 't voorhoofd en den neus maar zaamenvloeiden; en de verschijnzelen, die daar verder van werden opgegeeven, wel van dien aart zijn, dat zij zo veel kommer behoefden te baaren, en of niet even gemakkelijk en gunstig deze lijderes volgens de gewoone, als door deze, geneeswijze te herstellen zou geweest zijn. Ook geeve ik nog in overweging aan ieder Geneesheer, of de meenigvuldige buik-ontlastingen, in 't begin der ziekte verwekt, niet wel ruim zo veel aan de gunstige en spoedige herstelling van dit meisje, als deze middelen, hebben toegebragt; nadien MEAD en andere beroemde Geneesheeren hebben waargenomen, dat, wanneer na voorafgaande zwaare ontlastingen, (het zij bloedstortingen, kwijling, stoelgang of sterk zweet, door de natuur of konst verwekt,) de vochten merkelijk verminderd zijn en de Kinderpokjes daarop volgen, deze als dan gemeenlijk zeer weinigen en goedaartigen zijn: men heeft zelfs voorbeelden, waarin, nadat de uitbottings-toevallen reeds tegenwoordig waren, ja wat meêr is, nadat de uitbotting zelve reeds begonnen

was,

die den goeden uitſlag van deze geneeswijze beveſtigen; en dat men zich nog telkens in de ſterflijsten

was, een geweldige buikloop, ſterk zweet of overtollige neusbloedingen, uit de natuur ontſtaande, niet alleen deze ziekte merkelijk hebben verminderd, maar zelfs geheel doen ophouden, zonder dat eenige pokpuisten zich nu, of naderhand op nieuw, openbaarden. Eindelijk laat ik aan eens ieders oordeel over, of deze waarneeming de zonderlinge vermogens, die aan deze middelen werden toegeſchreeven, al, of niet, bevestige; immers dit meisje, offchoon zij van het begin der ziekte af, deze middelen vlijtig gebruikt hadt, heeft echter vrij wat meêr dan een eenvouwige huidziekte ondergaan, zijnde zij dagelijks koortſig, ja zelfs was de koorts op den 9den dag der ziekte, en den 7den der uitbotting, vrij ſterk, en den daarop volgenden dag kreeg zij na den middag ten vier uuren en zwaare koorts, die tot 's nagts een uur duurde, waar door de kwijling, die Dr. V. D. B. nog nooit onder deze geneeswijze hadt waargenomen, een weinig ſterker wierdt: Ook volgden nog op deze koorts, die mijns bedunkens den naam van *febris ſecundaria* verdient, zeeven ſtinkende afgangen, terwijl men ook, de voorige en volgende dagen, veel meêr buik-ontlastingen, dan men anders in Kinderpokjes gewoon is, waarnam; het geen wederom onze opmerking verdient; nadien van deze middelen getuigd wordt, dat zij veel pokſtof, enkel bij *disſipatie*, door de huid, zonder den ſtoelgang, uitdrijven, en in het geheel geen ſtoelgang bevorderen; zo dat men dikwils verpligt is tot een *clysma* of *laxans* zijn toevlugt te neemen. Nog kreeg dit meisje aan de voeten eenige napokken, die ook al V. D. B. bij geen één lijder, die van 't begin af onder zijn

ten over zo veele ongelukkige flachtoffers dezer wreede ziekte bedroeven moet? Nog zou men kunnen vraagen, daar het geheim, door den Heer v. D. BOSCH opengelegd, voornamentlijk beftaat uit zulke bereidingen van het fpiesglas, welke, bijna federt een eeuw, reeds aan den fcheikundigen F. HOFFMANN bekend en door hem in de Kinderpokjes voorgefchreeven waren; hoe het zo komt, dat BOERHAAVE en andere Geneesheeren, die zo zeer naar een tegengift verlangd en gezogt hebben, daar geen gewag en gebruik van maakten, en dat zulke heilzaame middelen tegens de Kinderpokjes zo geheel in vergetenheid geraakt zijn? Uit dit al zaamengenomen befluit ik, dat men tot nog toe weinig grond heeft, om zich van deze ontdekking zo veel te belooven, dat men 'er de natuurlijke pokjes op zou durven afwagten met verzuim der inënting, waar van de Hr. V. D. BOSCH, in die eige verhandeling, waarin zijn geheim wordt opengelegd, (bladz. 26) zelve getuigt: „Men moet „verbaasd ftaan over de gemaakte groote vorderingen, welke, in weinige jaaren, een zaak van „zulk een uitfteekend nut, tot dat toppunt van „volkomenheid gebracht hebben, dat 'er thans „naauwlijks menfchen fterven, aan eene konstbewerking ter voorkoming van grootere onheilen, „wel-

zijn beftuur geweest was, hadt waargenoomen, en zij behieldt eenige pokputten, inzonderheid op den neus; iets, dat ook al, onder dit beftuur, zo zeldzaam gebeuren moet.

„ welke, nog voor weinige jaaren, gemeenlijk aan „ één of twee der honderd het leeven kostte.” Vervolgens toont hij op deze konstbewerking meêr vertrouwen te ſtellen dan op eenig ander middel, nadien hij (bladz. 43) zegt: „ Mijne zes overige „ kinderen werden door deze ziekte aangetast. Ik „ had hen door de inënting niet kunnen beveili„ gen, doordien mijne geheele *familie* zich daar „ tegen verklaard had.” Maar ſedert hebben eenigen uit zijne *familie* gunſtiger over deze konstbewerking gaan denken; nadien ik zelfs reeds tien kinderen van twee zwagers van zijn Ed. met een allergewenschten uitſlag hebbe ingeënt, en daar onder zelfs twee, nadat dit geheim reeds openbaar was.

Eer ik hier van afſtappe, heb ik nog een waarſchuwing voor hun, die zich van deze geneeswijze van den Heer V. D. BOSCH bedienen willen; dat zij toch ten uiterſte voorzigtig zijn, om zich van niemand, dan van een kundig Geneesheer, deze middelen te laten toedienen; dewijl zij, niet nauwkeurig en konſtig bereid zijnde, of niet droog en wel bewaard wordende, veel eêr den naam van gif, dan van tegengift verdienen.

VIII. Men vleit zich, OF MEN WEL OOIT DE NATUURLIJKE KINDERPOKJES ZAL KRIJGEN.

Vooraf kan ons niemand daar van verzekeren; maar wel dat het meêr dan waarſchijnlijk zij, dat men die éénş in onzen leeftijd ondergaan zal, naardien uit onze voorige gezegden gebleeken zij, dat naauwlijks één van de honderd vrij blijve; het

is

is toch eene geringe kans met honderd menschen na éénen prijs te dingen, en schoon men dit gelukkig lot al trekt, evenwel nog te blijven in dezelve onzekerheid, en zelfs bij iedere besmetting in de grootste ongerustheid en vreeze, die bij het klimmen der jaaren nog al merkelijk vermeerdert, doordien in eenen hoog gevorderden ouderdom deze ziekte altoos veel gevaarlijker en niet zelden doodelijk bevonden wordt. —— Van die onzekerheid en onrust kan men alleen door de inënting verlost worden, en dies te veiliger daartoe overgaan, om dat de ondervinding leert, dat de inënting op zommige persoonen, hoe dikwijls ook naar den eisch in het werk gesteld, geene uitwerking doet, en men verder heeft waargenomen, dat de zodanigen ook geduurende hun gansche leeven van de natuurlijke Kinderpokjes zijn bevrijd gebleeven.

IX. Men wil weeten, OF IEMAND ONS VERZEKEREN KAN, DAT MEN NA DE INGEËNTE POKJES NIET OP NIEUWS DOOR DE NATUURLIJKE ZAL OVERVALLEN WORDEN.

De wijdberoemde Hoogleeraar CAMPER zegt; en het steunt tevens op het gezag van veele andere zeer vermaarde Geneesheeren, „zoo verre tot „nog toe, de waarneemingen van eenige duizen„den, die ingeënt zijn, ons leeren, is 'er geen „voorbeeld, dat men na de pokjes, schoon wei„nig, of slegts de toevallen van besmetting gere„geld gehad te hebben, immer eene tweede be„smetting gezien hebbe. Indien deze waarnee„ming gegrond is, gelijk men niet twijffelen kan, „dan is de inënting nog verre te stellen boven de

 „na-

„ natuurlijke pokziekte," (36) van welke genoegzaame bewijzen voor handen zijn, dat zij denzelven mensch meêr dan eens aantast; doch zulks gefchiedt zo zeldzaam, dat 'er veele zeer beroemde en in de practijk grijs gewordene Geneesheeren gevonden worden, die hieromtrend nog waarneemingen misfen, en daarom van gevoelen blijven, dat de waare Kinderpokjes nooit iemand voor de tweedemaal natuurlijk aantasten; maar dat het bastaard-pokjes zijn, die men voor de waare aanziet. Dan de naauwkeurige verhandeling, welken de zo beroemde Hoogleeraar W. VAN DOEVEREN, *over de waare Kinderpokjes, die meêr dan eenmaal denzelven mensch aantasten*, aan de Hollandfche Maatfchappij der Weetenfchappen te *Haarlem* (37) heeft medegedeeld, doet omtrend dit gefchil alles af. — Nog heeft daarteboven eene zonderlinge waarneeming, (*) die mij zelve is voorgekomen, allen twijffel

(36) Aanmerkingen over de inënting der kinderziekte, met waarneemingen bevestigd, bl. 57.

(37) XIIde Deel, bl. 189, en vervolg.

(*) In Junij van 't Jaar 1772, werd ik in het nabuurig *Middelharnis* bij een meisje geroepen, welk omtrent tien jaaren oud was; de koorts en alle overige verfchijnzelen deeden mij de Kinderpokjes, aldaar toen algemeen heerfchende, voorfpellen; en het was tusfchen den derden en vierden dag, dat zij ook reeds te voorfchijn kwamen: zij waren van het onderfcheidene foort, en middelmatig in getal; zij liepen door alle tijdperken gunftig en zeer geregeld af, maar op den agttienden dag na

sel bij mij weggenomen, en mij doen vaststellen, dat men door de natuurlijke Kinderpokjes meer dan eens kan overvallen worden; doch dat zulks zo zeldzaam gebeurt, dat de weinige voorbeelden, die men daar van vindt, naauwlijks uitzondering maa-

na den eersten aanval, zijnde de pokkorsten nog alle niet volkomen afgevallen, openbaarde zich op nieuws eene koorts, en tevens de meeste verschijnzelen, die in het begin der ziekte zich vertoond hadden; na drie etmaalen kwam 'er eene nieuwe uitbotting, in allen opzigte naar de voorgaande gelijkende, te voorschijn; hierop verdween de koorts en alle toevallen, en den agtsten dag na dezen tweeden aanval, stonden 'er nieuwe pokken, die omtrent even talrijk en onderscheiden als de eerste waren, in rijpe zweer, en den elfden dag begonnen zij reeds aan te droogen: de korsten afgevallen zijnde, bleeven 'er roode vlekken, en zelfs eenige weinige kleine pokputjes over. —— Nog dient gemeld, dat 'er ter gelijkertijd in dat zelve huisgezin ook een jonger kind aan te zamenloopende pokjes ziek lag.

Hoe vreemd ook dit geval zij, telt nochtans de *Hoogleeraar* VAN DOEVEREN in bovengemelde Verhandeling meer dan één zoortgelijk voorbeeld op, waarvan echter dit navolgende allerbijzonderst is; hij zegt: „ J. P. BUCHNER getuigt in een meisje de onderschei„ dene pokjes tweemaal, op haar derde en vierde jaar; „ in haare Zuster tweemaal de te zaamenloopende; in „ haaren Broeder tweemaal in eene maand; en in eene „ andere Zuster hetzelfde nog eens gezien te hebben." Zie bl. 210.

maaken op den algemeenen regel. (38) Daar dit nu zo is, wat zwaarigheid dan, zo al eens een enkel voorbeeld mogte gevonden worden, dat iemand, na de konſtige pokjes te hebben doorgeſtaan, naderhand door de natuurlijke was aangetast? Wil men dan grooter voordeel en beveiliging hebben van de ingeëntte, dan van de natuurlijke pokken? Als wij de kans al eens gelijk ſtellen, dan zal het ſlegts maar zeer zeldzaam gebeuren; ten zij men wilde geloof geeven aan gerugten en uitſtrooizels, die daaromtrend, zo hier als elders, bij meenigte boosaartig verſpreid, doch die alle bij onderzoek verdicht en valsch bevonden zijn; want indien waarachtige gevallen van het wederom krijgen der natuurlijke pokken na de inënting menigvuldig waren, reeds voorlang hadden dan de tegenſtreevers 'er aan het *publiek* in de nieuwspapieren kennis van gegeeven; en deze konstöefening kon

(38) Men rekent, dat 'er te *Parijs* 's jaarlijks tienduizend menſchen de pokken krijgen, en nogthans verzekert men, dat twee van de beroemdſte Geneesheeren aldaar, de Heeren CHIRAC en MOULIN, die grijs in de practijk geworden zijn, nooit tweemaal in 't zelfde onderwerp de Kinderziekte ontmoet hebben, en dat 'er ook geen voorbeeld van te vinden is, 't geen anders ten minſten alle jaaren eens zou moeten gebeuren. De Heeren BOERHAAVE, MEAD, SCHWENCKE, en meenigvuldige oude en kundige Geneesheeren, hebben een gelijk getuigenis gegeeven. Zie TISSOT's en BICKER's raadgev. bl. 569. in de nooten.

kon alsdan zich geduurende zo veele jaaren niet ſtaande gehouden hebben, ook zou zij dan niet nog dagelijks zowel in *Engeland*, als in andere rijken, toeneemen, en door de machtigſte Vorſten begunstigd worden. (*).

X. Men is evenwel bekommerd, OF MEN ZICH WEL GENOEGZAAM TEGENS DE KINDERPOKJES KAN BEVEILIGD ACHTEN, WANNEER NA DE INËNTING MAAR ÉÉN, TWEE OF ZEER WEINIGE POKPUISTJES ZICH VERTOOND HEBBEN.

De ondervinding, onze beste leermeeſteres, heeft beſtendig geleerd, dat al vertoonde zich na de inenting geen enkel pokpuistje, men evenwel voor geen Kinderpokjes naderhand meêr te vreezen heeft; mits de wondjes maar behoorlijk getekend, en de ovaale uitbotting om dezelven, benevens de uitbottingskoorts met haare gewoone verſchijnzelen, zich duidelijk vertoond hebben. En bewondert u hier niet te zeer over; nadien dit zelfde bij de natuurlijke Kinderpokjes ſomtijds ook gebeurt. De groote BOERHAAVE heeft in zijne *kortbondige ſpreuken* reeds gezegd, (†) dat de pokziekte dikwils plaats heeft zonder pokken; en de ondervinding heeft dit aan SYDENHAM, VAN SWIETEN en andere beroemde Geneesheeren ook bevestigd.

XI. Men zoekt ons wijs te maaken, DAT NA DE

(*) Zie hier bewijzen van in onze 31ſte en 45ſte Aanteekening.

(†) Aphorism. 1393.

DE INËNTING NOG EENIGE KWAADE STOFFEN OVERBLIJVEN, DIE VEELE JAAREN DAARNA NOG TEERING EN ANDERE GEVAARLIJKE ZIEKTEN KUNNEN VOORTBRENGEN.

Indien dit waar was, ongelukkig dan alle hoogbejaarden, die nooit gepokt hebben! immers, daar die niet maar *eenige*, maar *alle* die zo genaamde kwaade ſtoffen bij zich over hebben gehouden, zoude zij nog des te meêr voor die gevaarlijke gevolgen zijn blootgeſteld, daar geen één eenig bewijs voor is; en diesvolgens moesten dan ook in die landen, waarin de Kinderpokjes maar eerst ſederd eenige jaaren begonnen zijn, alle die ziekten, welken men als gevolgen van deze overgeblevene ſtoffen opnoemt, voorheen zeer meenigvuldig en ſedert merkelijk verminderd geweest zijn, waarvan het tegendeel veel eêr beweezen zou kunnen worden: zodat deze laster tegens de inënting veel eêr beſpotting, dan wederlegging, verdient; en hij moet een zeer onkundig Geneesheer, of een alleronedelmoedigſte vijand der inënting, zijn, die zich bij het dom gemeen van zo een onnozel en geheel verdigt voorwendzel bedient; want als hij, die ſtelt, niet langer verpligt is te bewijzen, dan kan hij ruim zo gemaklijk den gemeenen man wijs maaken, dat door de inënting iemands leeftijd tien of meêr jaaren verkort wordt, en zelfs nog tot een ſchijnbewijs bijbrengen, dat daarom onze eerſte Voorouders, aan wien de inënting geheel onbekend was, zo veel langer als wij leefden.

Het is zeker, dat iemand, die ingeënt is, zowel als

als die de natuurlijke pokken gehad heeft, naderhand eenmaal moet ſterven, een arm of been kan breeken, mazelen, roodvonk, kinkhoest, tusſchenpozende koortſen, teering, borstziekten en meêr andere gebreken kan krijgen; maar wie heeft ooit op eenige gronden, zelfs van waarſchijnlijkheid, of uit de beſpiegelende geneeskonst, of door waarneemingen, kunnen bewijzen, dat deze of diergelijke gebreken als gevolgen der inënting moeten beſchouwd worden. In *Engeland* heeft men reeds meêr dan een halve eeuw aan honderd duizenden de inënting in 't werk geſteld, zonder dat men 'er in iemand eenige kwaade gevolgen van beſpeurd heeft. (39)

Alle mijne inëntelingen zijn op drie of vier na, zo verre ik weet, nog in leven en genieten eene volmaakte gezondheid; zelfs zij, die, voor dat zij ingeënt waren, aan borstziekten, buikverſtoppingen, Engelſche ziekten en huidgebreken kwijnden en ſederd daarvan herſteld zijn. Als het anders is, dan ik hiervan getuige, tarte ik de vijanden der inënting, die men hier ook nog al vindt, dat zij mij maar opentlijk tegenſpreeken.

XII. Men twijffelt, OF HET WEL DE WARRE KINDERPOKJES ZIJN, DIE MEN DOOR DE INËNTING VERKRIJGT.

Indien men de konſtige Kinderpokjes in hun beloop, verſchijnzelen en toevallen, tegen de natuurlijke vergelijke, ontdekt men veeltijds zo een groot ver-

(39) L. BICKER meergem. vertoog, bl. 87.

verſchil, dat het oppervlakkig ſchijne, als of zij in ſoort onderſcheiden waren; want door eene gepaste voorbereiding, leefregel, en geneeswijze, blijven zij meest altoos vrij van de etterkoorts en alle andere toevallen, die het gevaarlijke der natuurlijke Kinderpokjes gewoonlijk uitmaaken; en zelden gelijken zij naar een ander, dan naar het allerbeste en goedaartigſte ſoort van Kinderpokjes, welk ooit de natuur geeft, waarmede zij zo veel overeenkomst hebben, dat 'er geen de minſte bedenking overſchiet, of het zijn de regte en waare Kinderpokjes, die door de inënting worden medegedeeld. En welk ſterker bewijs kan men hieromtrend verlangen, dan dat de etterſtoffe der ingeënte pokjes even zo kragtig en vermogende zij, om deze ziekte door inënting mede te deelen, als die der natuurlijke Kinderpokjes bevonden wordt? Maar ſtel al eens, zij waren de regte Kinderpokjes niet, wat zwaarigheid dan nog? indien zij maar te weeg brengen, (gelijk eene lang beproefde ondervinding reeds geleerd heeft,) dat zij iemand voor altoos zeker van de waare Kinderpokjes bevrijden; zelfs zou alsdan de vijftiende tegenwerping, *dat zij de waare Kinderpokjes voortplanten, en hunne beſmetting verſpreiden*, in het geheel geene wederlegging behoeven.

XIII. Maar zegt men, HET GEBEURT ZOMTIJDS, DAT DE NATUURLIJKE POKJES ZO GUNSTIG ZIJN, DAT 'ER OOK VAN DEZE BIJNA GEENE STERVEN; EN WAAROM DAN INGEËNT?

Ik

Ik wil wel toeſtemmen, dat men ſomtijds beſmettingstijden heeft, waarin de Natuurlijke Kinderpokjes zo goedaartig zijn, dat 'er op verre na geen één van de zeven aan ſterve; dan men behoort daar tegen over te ſtellen, zulke beſmettingstijden, waarin, zo als reeds voorbeelden hebbe bijgebragt, één van de drie of vier is weggerukt: (*) Maar laat ik eens meêr toegeeven, als behoeve, en de kans aan de zijde der inënting zo ongunſtig ſtellen, als de grootſte vijand dezer konstbewerking van mij vergen kan; als dan zal nog blijken, hoe een ontzaggelijke bevolking de inënting, zo ze algemeen wierdt ingevoerd, aan een land zou toebrengen: Stelt, dat van honderd ingeënten één, en van de natuurlijke pokken maar één van de tien ſterve; dan nog ſleepen de natuurlijke 'er van de duizend honderd in 't graf, terwijl van de ingeënten maar tien van de duizend ſterven; zodat van ieder duizend inwooners nog negentig door de inënting behouden worden; indien nu de rekening van den Heer BICKER (40) doorgaat, dat in de Provincie Holland alleen jaarlijks ruim vijf duizend door de Kinderpokjes omkomen, dan zoude 'er dus nog vier duizend vijf honderd door de inënting kunnen behouden worden: dit getal nu eens eenige

ge

(*) Terwijl ik dit ſchrijve, zijn in twee maanden, namentlijk *December* 1793 en *Januarij* 1794, in 't nabuurige dorp *Middelharnis*, van de negen, twee aan ſpiradiſche Kinderpokjes geſtorven.

(40) Meergem. vertoog, bl, 52. noot (*b*).

ge jaaren bij een gerekend en 'er bijgevoegd die geenen, welken nog door de voortteeling daar uit voortkomen; zou men willens blind moeten zijn, om de inënting anders te beschouwen, dan het allerbekwaamste middel, om de bevolking van een land te bevoorderen. Daar nu de bevolking voor ons wingewest zo belangrijk gerekend wordt, zo is het te meêr beklagenswaardig, dat men van zo een heilzaam middel, enkel om een volksdwaling, buiten besmettingstijden, waarin het veiligst is, geen gebruik mag maaken; maar dit zo lang verzuimd moet worden, tot dat deze grootste vijandinne van 't menschelijk geslacht haare verwoesting onder ons begint aan te rigten; zo dat 'er dan al geen beter tijd, om van dit behoedmiddel gebruik te maaken, voor ons overschiet, dan die, waarin de Natuurlijke Kinderpokjes zeer goedaartig zijn; want heerscht 'er een kwaadaartig soort, dan wordt het zeer zorgelijk, vooral als de besmetting wat geduurd heeft, en reeds algemeen verspreid is, om inteënten; nadien reeds vooraf zo iemand natuurlijk besmet kon zijn; niet zo zeer, zo als gij somtijds mogt denken, omdat de door inënting aangebragte stof bij de natuurlijke besmetting komende, het gevaar zou vermeerderen; het tegendeel hebben de Heer TISSOT en andere beroemde mannen betoogd (41); maar alleen om dat de

(41) Zie TRALLES l. c. quæst. IX. pag. 178. et seq.; schoon deze geheel onpartijdige schrijver deze zwarigheid vrij gewigtig oordeelt; en W. FORSTEN VERSCHUIR,

de fchuld op de inënting zou gelegd worden, indien zulk een lijder, eerst natuurlijk befmet en vervolgens ingeënt zijnde, daarop kwame te fterven; en dat dus daar door en de inënting in haare achting, en de inënter zelve in zijn' goeden naam bij veelen (*) zouden benadeeld worden. — En hoe gedraagt zich in zo eenen gunftigen befmettings-tijd de gemeene man zelve? Hij verlangt als het ware, dat nu ook maar zijne kinderen door dit goedaartig foort, hoe eêr hoe liever, voor dat zij van erger natuur worden, aangetast mogen worden; ja zelfs eenigen onder hun zenden hunne kinderen met dit oogmerk, zonder eenige voorbereiding, naar de befmette huisgezinnen, op hoop, dat zij daar zulk een goedaartig pokfmet ontfangen zullen. Wat is dit anders, dan op eene onzekere en min' veilige wijze de pokken inteënten? Want daar wij gewoon zijn, de inënting, met maar zeer weinig pokftof van het beste foort, op beide de armen te doen; daar laat gij toe, dat, uwe kinderen zonder eenige voorbereiding worden ingeënt, en

SCHUIR, die deze zwaarigheid voldoende oplost, in gemelde Verhand. bl. 148—153.

(*) Doch echter niet bij des kundigen, aan wien in zo een geval eene te vroegtijdige uitbotting der pokjes zonder voorafgaande, bij de inënting gewoone uitbottings-toevallen en dagelijkfche veranderingen der wondjes, bewijs genoeg zou geeven, dat zij door eene voorafgaande natuurlijke befmetting, en niet door de konftige, veroorzaakt waren.

en wel op de edelste deelen van hun lichaam, die zij volstrekt tot leevensonderhoud nodig hebben; nadien zij het poksmet, in een veel grooter hoeveelheid, inädemen, doorzwelgen, en door de poriën der huid binnen laaten. En gelijk gij, zo doende, op de gevaarlijkste wijze uwe kinderen laat inënten, even zo ook maakt gij van hun, onwetende, de allergevaarlijkste inënters, wanneer gij hun, nadat zij pas gepokt hebben, te vroegtijdig, eêr alle pokrooven zijn afgevallen, laat uitloopen; nadien een gering gedeelte van een pokroove iemand besmetten kan: Zulk inënten is zeer onbetamelijk en onchristelijk; want, behalven het zo even reeds genoemde gevaar, zo geschiedt dit bovendien nog geheel buiten zodanig iemands weeten of toestemming, somtijds op een tijd, waarin het hem minst geleegen komt, of waarin zijn lichaam onbereid, onzuiver en ongesteld is; en ook veeltijds nog met poksmet van een kwaadaartig soort.

XIV. DAT DE VREES, OM UWE KINDEREN DOOR DE INËNTING EENE SMARTELIJKE OPERATIE TE DOEN ONDERGAAN, geheel ongegrond is, daar heb ik geen ander bewijs voor noodig, dan dat ik meêr dan eens slaapende en aan de borst zuigende (*) kinderen hebbe ingeënt, zonder dat zij in hunnen slaap daar door gestoord, of in het zuigen verhinderd wierden.

XV.

(*) Men moet geen kinderen, terwijl zij de borst zuigen, inënten, als de gemoedsbewegingen bij de moeders te sterk zijn.

XV. Men maakt ook zwarigheid, DAT MEN DOOR DE INËNTING DE KINDERPOKJES IN EENE PLAATS BRENGT, EN ZO DOENDE DE BESMETTING ONDER ZIJNE MEDEBURGEREN VERSPREIDT.

Deze zwaarigheid verdient geene aanmerking, wanneer men de inënting aldaar verrigt, waar de natuurlijke kinderziekte reeds heerscht, daar groote ſteden zelden vrij van zijn: of wanneer men daartoe eene plaats verkiest, die verre afgelegen en van de algemeene zamenleeving geheel afgezonderd is, waar toe de Ridder PRINGLE oordeelt, dat een afſtand van omtrend ééne Engelſche mijl, of misſchien nog minder, voldoende is. Maar zij wordt van meêr gewigt, wanneer men de inënting in 't werk ſtelt in eene bevolkte plaats op zulk eenen tijd, als 'er geene natuurlijke beſmetting daar zij; en dan nog kan men geen één eenig bewijs bijbrengen, dat door de inënting ooit een algemeene volksbeſmetting ontſtaan is. Ook moet volgens HUXHAM (42), en meêr andere vermaarde Geneesheeren, ieder bijzonder lighaam eene zekere geſchiktheid hebben, om langs den natuurlijken weg het pokſmet te ontfangen; maar bovendien komt het mij niet onwaarſchijnlijk voor, dat de lucht, behalven haare bekende hoedanigheden om het pokſmet af- of aan- te voeren en hooger of laager in den dampkring opteheffen, in beſmettingstijden eene bijzondere eigenſchap verkrijgt, waar door zij,

(42) De Variolis, pag. 30.

zij, vooreerst, dan het pokgif, niet zo als op andere tijden verzwakt, maar kragtig en werkzaam houdt, of mogelijk wel ſcherpt; en waardoor, ten anderen, onze vaste deelen en vochten zodanig eene geſteldheid bekomen, die hun meêr geſchikt maakt, om het pokſmet binnen te laaten en zich daar mede te vereenigen. Wanneer nu de inënting verrigt wordt op zulke tijden, als, of de lighaamen, of de lucht, deze geſteldheid misſen, dan is het niet wel mogelijk, dat zij eenige beſmetting verſpreiden kan: het één zo wel als het ander bevestigt de ondervinding. Hoe dikwijls immers ziet men niet, dat perzoonen, die nooit gepokt hebben, in zommige beſmettingstijden, offchoon zij zeer gemeenzaam met hun, die aan de pokken ziek lagen, mogten omgegaan hebben, vrij zijn gebleeven, en bij eene volgende beſmetting door de kinderziekte zijn aangetast? Wat leert ons dit anders, dan dat de lighaamen niet altoos geſchikt of vatbaar zijn, om langs den natuurlijken weg het pokſmet te ontfangen? Dat de lucht, offchoon bezwangerd met pokgif, ook niet altijd de vereischte hoedanigheid bezitte, om het pokſmet in zijn kragt mede te deelen, heeft de ondervinding mij, zowel als aan andere Geneesheeren, meêr dan eens duidelijk geleerd. In het begin van 't jaar 1779, behandelde ik den oudſten zoon van den *Ambagtsheer van Oudorp*, in 't *Eiland Goedereede*, aan zamenvloeijende, en zes jaaren daar na zijn Wel-Ed. kleindogtertje, aan onderſcheidene Kinderpokjes: beiden hadden zij het pokſmet van elders medegevoerd, en herſtelden, zonder een éénigen op het gan-

ganſche dorp beſmet te hebben. Te *Sommelsdijk* had ik in 't jaar 1781 nog drie kinderen in één huisgezin aan de Kinderpokjes ziek liggen, waarvan 'er één de zamenvloeijende hadt; zij herſtelden ook alle, zonder meêr dan één kind, welk zeer gemeenzaam met hun hadt omgegaan, te beſmetten. Nog daarna kreeg hier, in 't jaar 1791, een jongeling, die waarſchijnlijk in *Rotterdam* beſmet was geworden, allerkwaadaartigſte ſaamenvloeiende pokken, en ſtierf daar aan zonder één eenigen te beſmetten. Ondervindt men nu van de natuurlijke Kinderpokjes, (die met zo veel geweld en brand uitbarsten, dat de ſtank alleen een genoegzaam bewijs oplevert, hoe zij den dampkring beſmetten,) dat haar gif, ſchoon door de lucht verſpreid, echter, op sommige tijden daar in zo verzwakt werdt, dat het niemand beſmette; hoe veel minder dan heeft men zulks te wagten van de ingeënte pokjes, die altijd minder in getal zijn, en zo ongemeen zagt uitbotten, dat zij bijna geen' brand of ſtank van zich verſpreiden, blijvende de warmte van het lighaam 'er zo gematigd in, dat zij naauwlijks de natuurlijke overtreffe. Ook levert de ondervinding, getuige zij TISSOT, (43) bewijzen op, dat te *Londen*, te *Geneve*, en op andere plaatſen, ten tijde, als 'er geene natuurlijke Kinderpokjes regeerden, de inënting verrigt zij, zonder dat 'er eenige beſmetting door verſpreid wierdt.

(43) De inënting der Kinderpokjes gebillijkt; uit 't Fransch vertaald door M. SCHOUTEN; bl. 123.

wierdt. De Heer MURRAY (44) getuigt, dat er te *Stokholm* zedert het jaar 1756, juist den zelfden tijd, waarop de inënting aldaar in gebruik geraakt is, geene volksbesmetting der Kinderpokjes voor het jaar 1765, en wel meest in het laatst van December, geheerscht heeft; alhoewel toen de inënting (het geen zeer opmerkelijk is) zedert het voorgaande Voorjaar aldaar niet geöefend ware.

Maar boven dit al, schoon ik niet ontkennen wil, dat de inënting zomtijds in staat zij, de besmetting, schoon niet algemeen, echter, wanneer men de noodige voorzorgen hiertegen niet in acht neemt, onder eenigen bijzondere persoone te verspreiden, zo blijft evenwel dan nog de vraag: of zij, die van de uitsteekende voordeelen der inënting zich in hun gemoed overtuigd bevinden, geen recht zouden hebben zich van dit middel te bedienen, waardoor zij hun leeven redden kunnen; dan of zij zich aan het gevaar der natuurlijke Kinderpokjes moeten bloot stellen, en dit Goddelijke geschenk verwaarloozen, ten gevalle van anderen, die uit een blind vooröordeel dit behoedmiddel verzuimen en versmaaden. Nog was het te wenschen, dat, daar men zo bezorgd is tegen de mogelijke verspreiding der besmetting door de inënting, men ook zo los en roekeloos niet ware omtrend de zekere verspreiding der natuurlijke besmetting. (*)

XVI.

(44) Histor. insit. variol. in Suecia, pag. 146—147.

(*) De heer M. PAULET oordeelt, dat hoe dikwijls en algemeen de Kinderziekte ook onder ons heersche, zij

XVI. Men vraagt, INDIEN DE INËNTING NUTTIG EN GEÖORLOOFD WARE; WAAROM ZOU DAN DE OVERHEID IN ZOMMIGE PLAATSEN EEN VERBOD DAAR TEGEN UITSCHRIJVEN.

Zo een verbod is zelden algemeen, maar meer bijzonder bepaald voor zulke plaatsen, waar nog geene natuurlijke besmetting heerscht; en dies wil de Hooge Overheid door deze beperking der inënting geenzins aan den dag leggen, dat zij deze konstöefening zelve afkeurt en nadeelig oordeelt; getuige zij een groot aantal van aanzienelijke Regenten, die 'er zelfs zo groot vertrouwen in stellen, dat zij hun eigen dierbaar leeven, en dat van hun geliefd kroost, 'er veilig aan onderwerpen: maar zulk een verbod geschiedt op dien tijd meer uit eene vaderlijke voorzorge, tegen alwat besmetting kan inbrengen; en zelfs om deze konstbewerking te beveiligen tegen den blaam, waar voor zij gewisselijk zou bloot liggen, indien zij verrigt wierdt ten

zij echter zomin als de pest aan onze luchtstreek natuurlijk is; en dat, wanneer de zelfde voorzorg tegen haare besmetting, als tegen die der pest, wierdt in acht genomen, zij even zowel als die verwoestende plaag, die ééns in de zesde, en andermaal in de veertiende eeuw algemeen over *Europa* heerschte, uitgeroeid en van onze landpaalen afgeweerd zou kunnen worden; en geeft tevens een gepast ontwerp van de daar toe geschikte middelen aan de hand, in zijne *Onderrichting voor het Algemeen, nopens deszelfs allergrootste belang, of konst om zich voor de kinderziekte te beveiligen.*

ten tijde, waarop geene kinderziekte heerschte, en eene natuurlijke besmetting toevallig daar op volgde; immers zou in zo een geval de gemeene man vrij voorbaarig de oorzaak en gevolgen dier besmetting te onregt aan de inënting toeschrijven, en zich ten uiterste misnoegd toonen. —— Wel is waar, dat op zommige plaatsen, zowel binnen als buiten ons Vaderland, de inënting volstrekt verboden is geworden, dan tevens is ook waar, dat wederom op eenige van die plaatsen dit verbod naderhand is opgeheven, en zij dan aldaar na zo eene onderdrukking des te weeliger gebloeid hebbe. (45) Dan, daar nu de Overheid op andere plaat-

(45) In 't jaar 1736 werdt in *Frankrijk* de inënting verboden; doch daarna heeft de laatste Fransche Koning, LODEWIJK DE XVI, het groot nut daarvan aan zich zelven en aan zijne kinderen ondervonden hebbende, een bevel gegeeven, dat alle jonge lieden, die bestemd zijn tot *Pages*, of om in de *Militaire* kweekschoolen opgevoed te worden en onder zijne troepen te dienen, alvoorens daarin toegelaten te worden, zich moeten doen inënten; en sedert werdt de inënting door gansch *Frankrijk* met eenen allergewenschten uitslag geoeffend. Zo ook wierdt voorheen door FREDERIK DEN III, Koning van *Pruissen*, de inënting in dat rijk verbooden; dan de thans regeerende koning, zijne kinderen door deze konstbewerking zo gelukkig behouden ziende, gaf, kort daarna, een bevel, dat de redevoering, over deze heugelijke gebeurtenis plegtig uitgesproken, moest worden gedrukt, en naar alle zijne staaten aan de overheden en kerkleeraaren gezonden; op dat zij hierdoor het verblind gemeen de oo-

plaatſen de inënting volkomen goedkeurt en beſchermt, wat wil men dan uit deze tegenwerping meêr beſluiten, dan dat de begrippen en gevoelens omtrend dit onderwerp bij de aanzienlijken, zowel als bij den gemeenen man, zeer verſchillende zijn? Bovendien heeft de inënting dit lotgeval maar gemeen met de uitmuntendſte geneesmiddelen: om van den koortsbast en anderen niet te ſpreeken; de konſtige bereidingen van het ſpiesglas (*antimonium*), uit welke het beruchte geheim van den Heer VAN DEN BOSCH tegens de Kinderpokjes meeſtendeels is zaamengeſteld, en die ook van andere voornaame Geneesheeren in de hardnekkigſte verouderde gebreken zo zeer geroemd worden, zijn ook al, in 't jaar 1566, door een opentlijk *edict* van het *Parlement* in *Frankrijk*, het geen bijna een eeuw heeft ſtand gehouden, verbooden geworden.

XVII. Nog is men bevreesd, OF MEN DOOR DE INËNTING GEEN GEVAAR LOOPE, OM HET ZAAD VAN ANDERE BESMETTENDE ZIEKTEN TE GELIJK MET DE POKSTOFFE MEDE TE VOEREN, EN DUS, BEHALVEN DE KINDERPOKJES, OOK TE GELIJK ZULKE ZIEKTEN VAN DEN EEN' TOT DEN ANDEREN OVER TE BRENGEN.

De ondervinding van alle tijden levert niet één ze-

oogen zouden openen, en wegneemen die dwaaze vooroordeelen, welken tegen zo een heilzaame konstbewerking zijn opgevat.

zeker bewijs daar van op ; maar wel toont zij integendeel door zeker bevestigde voorbeelden , dat men meêr dan eens ingeënt hebbe met pok-etter, die genomen was uit lighaamen , welken met venusziekte besmet waren , doch zonder dat daar door de geringste tekenen dezer vuile besmetting zich naderhand, bij die ingeënten, ooit geopenbaard hebben. (46). Ik houde het dus met den Heer SCHWENCKE voor eene bewezene zaak , dat de pokstoffe niet anders kan mededeelen dan zij bevat , namelijk Kinderpokjes. Kon zij (zegt hij) van zotte kinderen overgeënt, zotheid mededeelen, dan zou zij ook van wijzen verstand kunnen overplanten; wat zouden 'er dan geene inëntingen geschieden ! (47) —— Intusschen gebiedt de voorzigtigheid , die altoos , doch inzonderheid bij de inënting , in het oog moet gehouden worden , dat men bij het verkiezen van persoonen , waar uit men de pokstoffe neemt , geene mindere omzigtigheid gebruike , dan men bij het verkiezen van minnen voor zuigelingen gewoon is.

XVIII. En eindelijk vraagt men , INDIEN DE INËNTING ZO VOORDEELIG, EN REEDS ZO LANG BEKEND GEWEEST ZIJ, VAN WAAR KOMT HET DAN, DAT ZIJ NIET STERKER DOORBREEKE?

Dezelve bedenking zou men omtrend het stuk van

(46) Zie KIRKPATRIK, onderzoek der inëntinge, in 't Nederd. vertaald, bl. 147, 148.

(47) Nodig bericht over de inënting, bl. 61 en 62.

van den Godsdienst ook kunnen maaken, en op gelijke wijze vraagen: waarom de zuivere of waare leer niet algemeener beleden en aangenomen wordt, en waarom haare belijders veel minder in getal zijn, dan zij, welken behooren tot gezindheden, die verkeerd denken, en nogthans talrijker blijven? In het algemeen overheerscht bij den mensch de onkunde de wetenſchappen; en vooroordeelen, die met de moedermelk als ingezogen zijn, worden niet ligt afgelegd; maar blijven de reden, zo al niet beſtendig, langduurig echter, overmeesteren. Daarteboven nog is onze landaart zeer afkeerig van alle nieuwigheden, en blijft ongemeen vast verkleefd aan zijne oude gewoonten. Van daar, dat die ſchadelijke manier om de lijken in kerken te begraaven, die alleen aan bijgeloof haaren oorſpronk verſchuldigd is, onder ons nog in zwang blijft, niettegenſtaande op eenige weinige plaatſen in ons Vaderland loffelijke inrigtingen hier tegen begonnen zijn. (*) — Zo ook was men

(*) Verſcheidene ſchrijvers hebben het nadeelige dier gewoonte opzettelijk aangetoond, en tevens hoe dwaas het zij, dat dezulken, die der maatſchappije met haar leven niet meêr nuttig kunnen zijn, nu dood zijnde, den leevenden door de verrotting ten uiterſte ſchadelijk moeten worden. Het *Parlement van Parijs* gebruikte daarom reeds in 't jaar 1765 eene roemwaardige voorzorg, door agt begraafplaatſen buiten de ſtad aanteleggen, en eene boete van tweeduizend *livres* te ſtellen voor ieder lijk, dat men in de kerk wilde begraaven. Zie SANDIFORT's Natuur- en Geneesk. Bibliotheek, VII. Deel, bl. 279.

men bij den aanvang mijner practijk hier ongemeen vooringenomen tegen het gebruik van clijsteeren; zij werden in 't algemeen als een allergevaarlijkst middel beschouwd, en zelden vroeger toegediend dan het laatste olijfzel der Roomschgezinden; en dan werdt nog dikwerf de daarop volgende dood van den bijna zielloozen lijder aan dit onschuldig middel toegeschreven. Doch dit vooroordeel is allengskens geweken, en de ondervinding heeft de meesten doen zien, dat dit hulpmiddel een der nut-

Het is nu ruim twintig jaaren geleeden, dat de welsprekende Redenaar A. KLUIT, zijne Inwijings-reden *over den bijgeloovigen oorsprонk en de schaadelijke gevolgen van het begraaven in kerken en steden*, te *Middelburg* uitsprak, en ten klaarste betoogde, dat deze verderfelijke manier van lijken begraaven, ook een der voornaamste redenen was, waarom de Kinderpokjes niet agterbleven, maar zo dikwils op nieuw haare algemeene besmetting verspreidden: hij staaft dit zijn gevoelen met het geen te *Chelwood* in het graafschap *Somerset* (volgens het *London-Magazine*, *September* 1752) gebeurd is: De doodgraver stak een gat in het dekzel van een kist, waarin een, die reeds dertig jaaren te vooren aan de Kinderpokjes gestorven was, begraaven lag; de ondraagelijke stank, die hierdoor ontstondt, was voor de omstanders zo besmettende, dat, zeer kort daarna, veertien hunner de pokken kreegen en vervolgens de gansche nabuurschap hierdoor besmet raakte. Van daar dat reeds in dit Eiland *Over-flakkee*, op twee dorpen, *Bommel* en *Herkingen*, dit oud en verderfelijk misbruik geheel is afgeschaft en geschikte begraafplaatzen buiten de kerken zijn aangelegd.

nuttigfte is, welke de Geneeskonst oplevert. —— En eindelijk, wat heeft de verkleefdheid aan oude gewoonten een ontzaglijk nadeel zelfs in het behandelen der natuurlijke Kinderpokjes toegebragt? De oude manier, om door zwaar dekzel de lijders bijna te fmooren, en door verhittende en zweetdrijvende middelen bij hun als het ware olie in 't vuur te werpen, is nog niet geheel geweeken, fchoon de goede uitflag van eenen verkoelenden leefregel, die door de ingeënten in acht genomen, en in 't algemeen met verbaazing aanfchouwd werdt, hier ongemeen veel verbetering aan toegebragt heeft. — Gaat men van het platte land naar de fteden, daar ontmoet men 'er veelen, die in alle takken van weetenfchappen zich kundig rekenen; men wil alle boeken gelezen hebben; men fpreekt vonnis uit na het overzien van flegts weinige bladzijden; men maakt zich een gevoelen op uit het redeneeren in gezelfchappen; men fpreekt volgens den weêrklank van de faam, die niet altijd getrouw is, en de waarheid wordt kwalijk gekend, of in het geheel niet geweeten. —— Bij veelen maakt eene onverfchilligheid zelfs omtrend onze gewigtigfte belangen, de gemoederen zo befluiteloos, dat zij geftadig alles verwerpen, wat hen de reden als verkiezelijker voorftelt. — Bij anderen gaat de onbezonnen drift en blinde ijver zo verre, dat zij van de inënting noch hooren, noch leezen willen, en halftarrig weigeren overtuigd te worden. Anderen wederom, die meêr bedaard en voor eene gezonde redeneering vatbaarer zijn, zouden gaarne van deze kontöefening ge-

gebruik willen maaken, zo zij niet wederhouden wierden door vreeze voor huiskrakreel met hunne echtgenooten, of om hunner nabestaanden vriendschap, erfgoed, of andere voordeelen te zullen moeten missen, indien zij dezelve aan zich of de hunnen deeden verrigten, tegen den zin en zonder de toestemming hunner bloedverwanten, of der zodanigen, van welken zij in hun beroep afhankelijk zijn: en wilde ik de menigvuldige hinderpaalen, die de inënting door alle tijden gestuit hebben, (een lot, dat zij met de heilzaamste uitvindingen gemeen heeft,) vermelden, deze verhandeling wierdt wijdloopiger dan ik beloofd en voorgenomen hebbe. Een voornaam beletzel echter, en dit schuilt bij de Artzen zelfs, zal ik alleen nog opnoemen.

Men vindt voornaame Geneesheeren, doch ik geloove thans maar zeer weinigen, die over dit onderwerp in gemoede anders denken, en alleen, uit een opregt en zuiver beginzel, zich tegen deze konstbewerking aankanten: dan zulke mannen zijn mij veel te achtenswaardig, om die niet te onderscheiden van hun, die uit gansch andere en haatelijker beginzelen de inënting bestrijden.

Het is de *afgunst*, derhalven, die ik hier hebbe te vermelden, en regelrecht bedoele te keer te gaan; vermits ik haar als de grootste vijandin der inënting beschouwe. Vraagt men, van waar zij ontstaa? ziet daar, dit is de bron, waar uit zij meest opwelt. — Eenige Artzen bekruipt de vrees om het gemeen te mishaagen, en daar door de middelen van hun bestaan verminderd te zien;

zij

zij durven het niet waagen, voor deze konstöefening uittekomen en zich 'er voor in de bresſe te ſtellen; zij kiezen en volgen dies de grootſte partij, die 'er tegen is. Anderen integendeel, aangevuurd door menschlievendheid, die roepende natuurſtem, welke zich ſteeds in hun hart doet hooren, om voor het welzijn van hunnen evenmensch te waaken, zijn zo zeer overtuigd van het groot nut der inënting, dat zij het waagen, kloekmoedig dezen geweldig aandruiſchenden ſtroom te keer te gaan, en zich niet ontzien, dit veilig behoedmiddel openlijk aan te prijzen: in den beginne hebben zij maar eenige weinigen in hun belang; maar zo haast de gelukkige uitſlag hunner onderneeming zich openbaart, dan beginnen zij veld te winnen, en de eerstgemelde, hoe ervaaren in de Geneeskonst zij anders ook wezen mogen, moeten niet zonder verdriet ondervinden, dat zij ter verrigtinge dezer konstbewerking, als zijnde daar in minder geoefend, t'huis gelaaten, en de anderen ingeroepen worden, zelfs bij de zulken, bij welken zij eene beſtendige en voordeelige practijk pleegen te oefenen. — Men behoeft dies de verborgene ſchuilhoeken van 's menſchen hart niet zeer diep in te zien, om zich een denkbeeld te vormen, hoedanige hartstogten, en voor de inënting nadeelige gevolgen, hier uit gebooren worden: meer zal ik, om beſcheiden te blijven, hier niet van zeggen; ieder kan zelve gemakkelijk de zom der nadeelige indrukzelen opmaaken, die daar door in het gemoed van het gemeen verwekt worden, welk, het fijne van die mis niet begrijpende, in

verbeelding blijft, dat hun zo zeer vertrouwde en kundige Arts, alleen uit zuivere en belangelooze beginzelen, hun van de inënting afraadde, en die daarom alleen met de haatelijkfte kleuren affchilderde.

Ziet daar de voornaamfte bedenkingen, die men tegen de inënting inbrengt, u voorgefteld en wederlegd; de overigen toch zijn, of van minder belang, of van de reeds genoemden weinig verfchillende; mijn taak dies zou afgefponnen zijn, en ik zoude het hier bij kunnen laaten, zo ik niet bevreesd ware, dat zomtijds mijn raad u tot een ander uiterfte mogte doen overflaan; dan ook hier tegen zal ik tragten u te waarfchuuwen. Dat dan het meest altoos gemakkelijk afloopen der ingeënte Kinderpokjes u niet tot dit uiterfte brenge, dat gij denken zoudt, deze konstgreep is zo ligt te verrigten, en van zo een klein gevolg, dat ieder dezelve gemakkelijk werkftellig maaken en beftuuren konne: het eerfte mogt waar zijn, (*) dan in het laatfte zoudt gij u vreefelijk bedroogen vinden; het is toch met deze konstbewerking omtrend even zo gelegen, als met de verloskunde; men heeft in 't algemeen weinig noodig om voor vroedvrouw te fpeelen, zo lang alles natuurlijk en gemakkelijk toe-

(*) Het is van groot belang, dat deze konstbewerking door eene geöeffende hand wél verrigt werdt, vooral in befmettingstijden, of wanneer meêr dan één in een huisgezin werden ingeënt; nadien zo een, bij wien de wondjes niet gevat zijn, ligtelijk door een natuurlijken weg befmet zou kunnen raaken.

toegaat; maar bij zwaare verlosfingen, hoe is het 'er dan mede gefteld? Omtrend op dezelve wijze, als bij de inënting, wanneer zich toevallen openbaaren, welke men niet kent, en niet weet, hoe zij behandeld dienen te worden. Laat ik maar eens één voorbeeld van zulke vreemde toevallen ter uwer overtuiginge bijbrengen. Dikwijls ziet men een roode uitflag ontftaan, die mij meêr dan ééns is voorgekomen, en daar de Heer T. DIMSDALE dit volgende van getuigt. „Eene andere
„ afwijking van nog meêr gevolg, welke fomtijds
„ zich opdoet op het einde van den tijd der uit-
„ bottinge, en dikwijls, fchoon niet altijd, ver-
„ zeld wordt met een grooten trap van ziekte, is
„ de roos, of foortgelijke uitflag; deze, zich al-
„ leenlijk hier en daar op de huid met vlakken
„ openbaarende, is niet zeer kwaad, en verdwijnt
„ wederom fchielijk. Doch fomtijds is de geheele
„ huid bedekt met de roos, die zich volkomen
„ onder de pokjes gemengd, en zo veel over-
„ eenkomst heeft met de kwaadaartigfte foort van
„ famenvloeijende pokjes, dat dezelve daar van
„ naauwlijks te onderfcheiden is:" En een weinig verder: „ Deeze uitflag is dikwijls ten
„ onrechte aangezien voor famenvloeijende pok-
„ jes, waarmede dezelve zeer veel overeenkomt,
„ en heeft aan veele beoefenaaren der konst,
„ of uit onweetendheid, of uit oneerlijkheid,
„ gelegenheid gegeeven, om te beweeren, dat
„ zij, als de pokjes in een groote menigte voor
„ den dag gekomen, en famenvloeijende zijn,
„ door een onfeilbaar middel het grootfte ge-

„ deel-

„ deelte der puistjes konnen doen verdwijnen, „ overlaatende alleenlijk zo veele afgescheiden pok- „ jes, als genoeg is, om den lijder te overtuigen, „ dat hij de ziekte waarlijk heeft." (48) Wat zou nu een onkundige u van zulk een verschijnzel voorzeggen? of wat 'er in uitvoeren? — Het gebeurt zomtijds ook wel, dat een lijder, terwijl hij onder de inënting zich bevindt, door eene andere ziekte, die de hulp en bestuuring van een' bekwaamen Arts wel degelijk vordert, overvallen wordt. Hoe nu zou, in dit geval, iemand, die van de gronden en oefening der Geneeskonst niets weet, in staat zijn, om behoorlijk over de verschijnzelen te oordeelen, de ziekte te onderscheiden, en die naar eisch te behandelen? Daar te boven nog vereischt deze konstöefening eene zekere ervaarenheid zowel in het uitkiezen der voorwerpen, die voor de inënting al, of niet, geschikt zijn; als omtrend den leefregel en de gansche bestuuring, welke geduurende ieder tijdperk in acht genomen moet worden; hoe menigmaalen zou anders een, die hier van onkundig was, dwaalen kunnen, door de ingeënte perzoonen, voor en na de inënting, en inzonderheid wanneer de uitbottingstoevallen tegenwoordig zijn, te veel te broeijen, en van de vrije en frissche lucht, als dan het beste geneesmiddel, te

(48) Verhandeling van de tegenwoordige manier van inentinge der Kinderpokjes; uit het Engelsch vertaald door E. SANDIFORT, bl. 32. en verv. Zie ook V. DOEVEREN, brief aan SANDIFORT, bl. 15.

te berooven; of door te roekeloos, zonder genoegzaam acht te geeven op der lijderen en luchts-gesteldheid, hier omtrend te werke te gaan? Het is toch in dit geval met het gebruik der vrije lucht even zo gelegen, als met het toedienen der heilzaamste en kragtigste geneesmiddelen, die, (gelijk bekend is,) in de hand van eenen onkundigen niet minder gevaarlijk zijn, dan een scherp gewet zwaard in de vuist eenes verwoeden. Dan genoeg hier van ter uwer overtuiginge, dat gelijk alle konsten en wetenschappen kennis en ervaarenheid vorderen, zo ook deze konstbewerking daar niet van uitgezonderd is. Het is waar, de *Thessalische* vrouw, waar van ik u hier vooren meldde, dat zij van de zes duizend, die zij ingeënt hadt, niet een éénigen verloor, was waarschijnlijk geene geneeskundige; doch niettemin in deze konstbewerking in *Circassie* reeds geöefend en zeer ervaaren geraakt; en waarom zou de vrouwelijke sexe niet even zo wel daar in, als in de verloskunde bedreven kunnen zijn?

Ziet daar alwat ik over een onderwerp, voor het menschdom van zo groot een belang, u te zeggen hadde, vrij en onbewimpeld, bij wijze eener raadgeving, voorgedraagen. Mogte het dienen, om veelen uwer, of nog liever (op dat ik eindige met den wensch van mijnen besten Leermeester en waardigsten Oom,) (49) om „ geheel Nederland, „ in

(49) W. VAN DOEVEREN brief aan E. SANDIFORT, bl. 4.

„ in hetwelk de inënting nog bijna overal geweldigen tegenſtand ontmoet, de oogen te openen, „ tot het gunſtiger beſchouwen van eene ontdekking, welke ik voor eene der grootſte geſchenken des Hemels aan 't menschdom rekene, „ en welke ons nageſlagt zig ſchaamen zal, dat „ zijne voorouderen zoo langen tijd verworpen, „ of getwijffeld hebben aan te wenden tot hun „ gebruik."

❦